

ائلیمیزین اوره ک سیزیسی

م. کریمی

۱۳۸۸

- سرشناسه: کریمی، محمدرضا، ۱۳۳۴

عنوان و نام پدیدآور: ائلیمیزین اوره ک سیزیسی / م. کریمی.

مشخصات نشر: تهران: تکدرخت، ۱۳۸۸. مشخصات ظاهری: ۸۷ ص.: مصور، جدول؛

. ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۵۵۵۹ - ۲۰ - ۰ - ۱۷×۱۲ س.م. شابک:

وضعیت فهرست نویسی: فیبا. یادداشت: ترکی.

موضوع: ساهر، حبیب، ۱۲۸۲ - ۱۳۶۴. موضوع: شاعران ایرانی -- قرن ۱۴

سرگذشت‌نامه. رده بندی کنگره: ۱۳۸۸۸/۸۰۸۷PIR/الف۸۱

رده بندی دیوبی: ۱/۶۲۱۸۷۱ . شماره کتابشناسی ملی: ۷۶۲۱۸۷۱

ائلیمیزین اوره ک سیزیسی

مؤلف: محمدرضا کریمی

آماده‌سازی و تولید: مؤسسه‌ی دانش سهند و سبلان

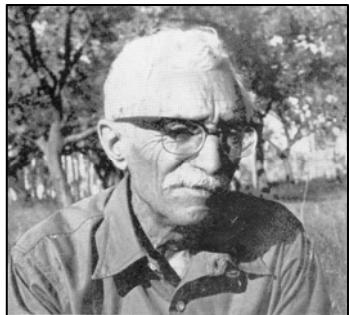
نشانی: خیابان جمهوری، بعد از تقاطع سی‌تیر، جنب کوچه شیبانی، پلاک ۵۴۸، طهمکف. تلفن: ۰۶۰۷۲۵۵۵۹ - فاکس: ۰۶۰۷۲۷۵۵۰

سال نشر: ۱۳۸۸ - محل نشر: تهران - شمارگان: ۲۰۰۰ - چاپ اول

شابک: ۹۷۸ - ۰ - ۵۵۵۹ - ۶۰۰ - ۰ - ۲۰

فهرست

۴	اۇن سۈر
۶	چاغداش شعرىمېزدە حىبب ساھر ھاردا دايىنمېش؟
۸	حىبب ساھرين ياشابىشى
۱۸	حىبب ساھرين اثرلىرى
۲۱	حىبب ساھر مقالىلرى
۲۳	كۈشىن
۴۰	سحر ايشقلاپىر
۴۵	حىبب ساھرين شعر دُنياسى
۵۶	ساھرين الهام قایناغى
۶۹	حىبب ساھر، دؤйىشكىن بىر شاعر
۷۴	شاعرين حاققىندا يازپلان اثرلىرى
۸۶	قایناقلار:

اۆن سۆز

«چاغداش ادبياتيمىز»
كتابيندان سئچيلن اوچۇنجو
كتاب، بؤيۈك شاعرىمىز،
ماقاومت شعرىمىزىن
سارسليماز تمىيلچىسى حبيب

ساهىرە باغانلىمىشىدىر.^۱ شىبهەسىز حبيب ساهىر بىزىم چاغداش
شعرىمىزە ان ائتكىلى اىز قويان؛ چاغداش شعرى، كلاسيك و باغلى
فكىلى شعردن آيىران شاعر دىرى. آنچاق نه يازىق كى خلقىمىزىن
طالعى كىمى، اونون شرفلى آدى همىشه دالدادا قالىب و اوز دەيرى
بىلە سينە وئرىلمەسىدىر. عمر بوبو ادبياتيمىزا اورەبى يانان، اوندا يئنى
جىغيرلار چكمە يە جان آتان، خلقينە بىر دەيرلى اثر تقدىم ائتمە يە
چالىشان، خلقىمىزىدە يئنى روح يارادان، ايگىرمىنچى يوز ايلين

^۱ بىرىنجى كتاب «ائلىمىزىن آجيان ياراسى» و اىكىنجى كتاب «ائلىمىزىن نىسسىل فالاغى» اوЛАراق دكتىر صديق و دكتىر زهتابى اوچون حصر اولموشدور.

رئالیست شاعرى حبىب ساهر اوچۇن ھله ده دەپرى قىدر مقالە يازىلمايىب، اثرلىرى آراشدىرىلمايىب و نەھايىتە تانىنمايىدىرى. بىزىم آنا دىلييمىزدە مكتب- مدرسه اولمادىغى اوچۇن، شاعرلىيمىز و اۇنلارپىن درىن فكر دۇيالارى دا تانىنمامىش و بو بىشىتىن دوشونجە خزانەلرى بىشىتىن آلىنىمىشىدىرى. بوگون گۈركەملى و پارلاق شخصىتلىرىمىزى گىچ نسل لە تانىتىدىرماق، اۇنلارپىن اولمز اثرلىرىنى يېنى نسل لە چاتدىرماق ان بؤيۈك وظيفەمىزدىرى. هەمین تکلifi ئەندىقىدا بو قلم صاحبى اليىندىن گلن ايشلىرى اسىرگەمەمىش و ايندى بو خىرداجا اثرى ده اونون مىنلارجە وورغۇنلارپىنا، انسانىت ده يۈل آچان يۈلچوڭلارپىنا اتحاف ئەدىر.

الىنىزدە اولان بو خىردا كتاب، ايلك اوئنجە مقالەلر صورتىنده «اميد زنجان» و «بەھار زنجان» ھفتەلىكلىرىنده چاپ اولموش و ايندى بىر كتاب كىمى قوللۇغۇنۇزا سونولۇر.

چاغداش شعریمیزدە حبیب ساھر هاردا دایانمېش؟

مشروطیت انقلابیندان باشلامیش چاغداش ادبیاتیمیز چوخ دهیرلى، زنگین و گئىش موضوعلارپى احتوا ائھەرک مختلف فکرلر، استعدادلار و دوشونجەلرین اورتايىا گلمەسىلە برابردىر. بو ادبیات ملانصرالدین يازبچىلارپندان باشلاياراق شعرى خوليا دۇنياسىندان آشاغى چكىب خلق ايچىنه گتىرمىشدىر و سیاسى- اجتماعى حرکتلرە قاباقجىل رولونو اوينامىش، مختلف ساحەلرده فعالجاسىنا اشتراك ائتمىش، بوتون ائنىش- يوققوشويلا، گاھдан يوخارى قالخىب، گاھدان سىسىز ياتىب و نەھايتىدە اۆز ملى-تارىخى وظىفەسىنى اۋدەمىشدىر. اونون دا تارىخى، خلقىمېزىن تارىخى و آلين يازسىپىلا باغلى اۇلموش، انكشافى نىن قارشى آلينمىش، ياساق خلقىمېزىلە سىناق گۈرمۇش، سينەلەرددە سينەدەن سينەيە كۆچمۇش اولموش، اما يىئنە ده شعریمیز سينەلەرددە سينەدەن سينەيە كۆچمۇش و بوگونە قىدرى قالمىشدىر. سينەلەرددە گومولمۇش اۋلان بو شعرلرددە ھامىسى اورەكىلردىن اىيسى آلاراق مقدس بىر شعرلرە چۈنمۇش و بوگون ظاهرە چىخماق امکانى تاپىيقدا اونون نە قىدر زنگين اولدوغو، نە قىدر مقدس اولدوغو بللى اولور.

چاغداش یئنی شعریمیزین بیئۆرھسینی سعید سلامسی، جعفر خامنه‌ای، تقى رفت قویموشلار. بونلار تکجه آذربایجان دا اثر یاراتمایش، بلکه بوتون ایران ادبیاتینی، هابئله فارسی شعری نین قورو ارکانلارپنی سیندیرمیشلار.

حبيب ساهر او شاعرلردن دېركى چاغداش شعرین ايلك آدديملارپندان باشلايلاق، انقلابدان سۇنرايا قىدر- سکوتا دالمیش ايللرە قىدر- شعریمیزین تارىخىنى اوْزوندە ساخلامىش، اونون گۈن به گۈن تارىخىنده- حركتىنده اثر بوراخمىش، اونونلا نفس چكمىش، ائتىش- يوققوشونا ايز باسمىشىدىر.

حبيب ساهر يارىيم عصردن آرتىق يازىب- ياراتمایش، شعرلە ياشامىش، شعرلە اورهىي دؤйونموش، شعرلە مبارزەيە قالخمىش، شعرلە سکوتا دالمیشىدىر. ۷۰ ايل شعریمیزە باشچىلىق ائميش، گۆزەل نمونەلر ياراتمایش و زماندان- مکاندان يوخارى اولان شعرى، عىنى حالدا زمانەنин دردلرىنى سۆيىلەميش، يوردو موزون قانلى حىرىتى، نىسگىللى دورومونو ترنم ائميش و نهايت يارىيم عصر شعریمیزین بوتون بشرىته، دُنيا يان نه سۆزو اولدوغۇنو، بىيان ائميشىدىر.

حیب ساھرین یاشایپشی

حیب ساھر هله دنیایا گلمه میشیدیر که اونون بؤیوک باباسی بوتون عائله سیله برابر میانانین «ترک» کندیندن کوچوب تبریزین سرخاب محله سینده یورد سالیر. حیب ۱۲۸۲ اینجى گونش ایلیندە ياز آیلارپندا همین محله ده آنادان اولور. آنجاق اوشاقلیغینى چتىن لىكلرلە كېچيرىر. هله اوشاق اىكىن يىتىم قالىر و آتاسى تبریزین قانلى بلوالارى نىن بىرىنده اۇلدورو لور و بالاجا حیب عائله سیله برابر چتىن بىر یاشايىشا اوغرایىب، پىس گۇنلر، فقiranه بىر زندگانلىق كېچىريلر. حیب ساھر اۇزو بئله يازىر:

«۵ یاشىما چاتدىم، کندىمىزدە فيرتانا قۇپدو و آتام بىر پايزى گئىھىسى قوناق گىتدى، بىر داھا گىتدى دۇنمەدی، يىتىم قالدىق ... آتىمiza كەنە كېچە سالدىق، آجليق گۈردوک، كورلوق چىدىك، بؤيودوک ...»^۲

حیب ساھر چوخ كىچىك یاشالارپندان، مدرسه و مكتب یاشىنا چاتمامىشدان باجىسى ايلە مكتب خانايىا گىتمىش و بىر «ماللا باجى»

^۲ حیب ساھر، كۆشن، ۱۳۴۳، ص مقدمه.

يانيدا «سەردار» مكتب خانه سىنده اوخوماغا باشلايىر. بو زمان ٤ ياشى وارىدى..

ع ياشينا چاتاركىن اوگى قارداشى ايله «سید حمزە» و سۇنرا «حيدر تكىيەسى»، مكتب خانالارپىندا اوخوماغا دوام وئرىر. چوخ كىچمه دن يئنى اصول ايله اداره اولونان مدرسه لرىنده درس اوخويور و سۇنرا دا مدرسه محمدىيە ده درسىنى سونا چاتدىرىر. بورادا مدرسه مدیرى اولان مرحوم امير خىزى، ساھر اوستوندە حسابلار آچمىش، اونون گلمىشەسىنە چالىشمىشىدىر. حبىب ۱۳۰۴ اينجى گۆنش ايلينى دىپلومونو آلىر. سۇنرا فرانسيز دiliينى اوپىرەنمەيە علاقە گؤستردىكىدە، اوج ايل كاتولىك مدرسه سىنە فرانسيز دiliينى اوپىرەنir.

حبىب ساھرين شخصىتى تكوير تاپمادا همین محمدىيە مدرسهسى چوخ اتتكىلى اولموش، چونكى بورادا آذربايجان بؤيۈك انقلابچى و تجدىخواه معلمى، يئنى شعرىن اصول لاربىنى اوپىرەدى. آذربايغان خلقىنин بؤيۈك و مبارز عالمى شىخ محمد خيابانى نين معاونى، اونون انقلابچى درگىسىنى چىخاردان بؤيۈك يازبچى، تنقىدچى «میرزا تقى خان رفت» حبىب ساھره معلملىك ائتىر. او فرانسيز دiliينى معلمى اىدى. او تكجه فرانسيز دiliينى اوپىرەتمىر، بلکه دۇيانىن ادبى حركتلىرىنى و بو حرکتلىرىن گىندىش يۈللارپى گنج

ساهره اوپرە دیر و ساهەر، معلمى نین واسطەسىلە توركىيە ده يايىلان «ثروت فنون»، «ادبیات جديده» و «رسيملى آى» كىمي ادبى-اجتماعى درگى لرلە تانىش اولور و بونلارى درين بير علاقەايە اوخويور و دوشۇنور. بو درگى لرده توركىيەنин آدلیم شاعرلرى توفيق فكرت و جلال ساهرين شاعرلرى گئىدى.^۳ بونلاربن شاعرلرينىدە يئنى بير جىغىر تاپماغا نايىل اولور، اوزەللىك لە جلال ساهرين فكر دُنياسى، يارادىجىلىق فضاسى، يئنى مضمونلو و فورمالى شاعرلرى، حىبىي داھادا اوزونە چكىر و حىبى، جلال ساهرين آدىنى اوزونە تخلص سىچەرك اوزونو «حىبى ساهەر» آدلاندىرىر.^۴ حىبى بو ساحە ده اوزو بىلە يازىر: «من جلال ساهرين شاعرلىنى خىال انگىز، خوش آهنگ اولدوغونا گۆرە چوخ بىڭىرىدىم. من اونون معنوى تأثيرىنى ياددان چىخارتمادىم دئىه «ساهەر»ى اوزومە سوى آدى سىچىدىم.^۵» حىبى اوشاقلىقىندان شعر يازماغا اوز گىتىرمىش، ايلك دفعەلر فرانسيزجادان فارسجايا قىيسسا شاعرلر چۈپىرمىش و اوزو دئمىشىكىن، ايلك شاعرینى فارسى اولاراق شيخ محمد خيابانى نين اولمونە حصر

^۳ مجلەي پىك آذر، حىبى ساهەر اوچون اوزەل سايى، نمرە ۱۲، ۱۳۸۰، اسفند.

^۴ همان، باش سۆز

^۵ حىبى ساهەر، كۆشىن، ۱۳۴۳، ص ۵.

ائدهرک بىر مرئىيە قوشموشدور و اورادا مخبارالسلطنهنى نفرىن اتتمىشدىر.^٦

ساھر، دىپلمو آلاراق داھا كاتوليكلر مدرسهسىنى باشا يېتىرىمىر، ياشايىش زوروندا قالاراق چۈرەك قازانماق اوچۇن فرهنگ ادارەسىنده معلم يازىلىر . كوردوستانى گۈندەرىلىر. اوردادا چوخ آز بىر زماندا كورد خلقى طرفىنەن قارشىلانىر و اونو «كاك ميرزا» آدلا ياراق ائولرينه چاغىرىرلار.^٧ نئچە ايل كئچمەمىشىن تېرىزە دونور و ۱۳۰۶ ايليندە عالى تحصىل آلماق اوچۇن استانبولا گىئتمەيە قرارلاشىر.^٨ بو دونە باكى- تفليس- باتوم يۈلو ايلە استانبولا گىئدير و اورادا يۇنيۋەرسитетەيە داخل اۇلماغا چالشىر. ساھر ايكى ايل استانبولا «دبستان ایرانيان» آدلى مدرسەدە فارسى دىلىنى درس دېيىر.^٩ ۱۳۰۹ اينجى ايليندە استانبول يۇنيۋەرسитетەسىنە جغرافيا علملىر بۇلۇمنە قبول اۇلوب و ۱۳۱۲ ايليندە لىسانس آلاراق علمى فعالитە باشلايىر.^{١٠} همان

^٦ حسن ايدىرىبىم، خزانلار سىسلەنir، پىك آذىر، همان، ص ۱۸.

^٧ ائلدار موغانلى، بىر سىرى حىرىتىنىن چىچك لىمەسى، پىك آذىر، همان، ص ۴۶.

^٨ دكتور صديق، ساھرین تايسيزلىغى، پىك آذىر، همان، ص ٩.

^٩ احمد شايا (آلو)، ساھرین ياردىجىلىغى، پىك آذىر، همان، ص ۱۲.

^{١٠} ع. آغ گۈنئىلى، حبىب ساھرین حياتى، پىك آذىر، همان، ص ٦.

چاغلاردا لیسانس تئزین حاضرلاییر. بونون عنوانی ایران آذربایجانینین طبیعی جغرافیاسی اولموش و فاکتوله طرفیندن نشر اولنور.

ساهر استانبولدا یاشادیغی چاغلاردا ادبی فعالیتی اولمامیش، آنجاق درسی مطالعه‌یه باش قاتاراق تورکیه ادبیاتینی دریندن دوشونور و فرانسیز ادبیاتی نین گوئرکملی اثرلریه تانیش اوولور. نهایت ۷ ایldن سونرا ایرانا قاییتما فکرینه دوشور. اما تفليس و باکی یؤلو ایله فرانسیا گئدیر. بیر آی اوزادا قالاراق باکیبا دؤنور و اوزادان بندر انزلی و تهرانا گئدیر.

ساهر تهراندا یاشاماغا چاره‌سیز قالیر، معارف اداره‌سینده معلم‌لیق وظیفه‌سینده استخدام اوچاراق ایلک دفعه زنجانا گؤنده‌ریلیر.

زنجاندا جغرافیا معلمی اوچاراق مدرسه‌لرده درس دئییر. همین زمانلاردا «جغرافیای خمسه»^{۱۱} آدلی کتابی یازیر و مکافاتا لایق گوئرونور. حبیب ساهر زنگاندا اوشاقلالارا اوز آنا دیللرینده درس وئرمگه باشلاییر، شبهه یۇخدورکى بو ایش بیر سیرا يېرلى محافظه‌کارلار طرفیندن و بیر سیرا غیر زنجانلى لار طرفیندن بگەنیلمیر و عالیم اوچون تھلکەلر ياردادر. اداره طرفیندن مختلف نامەلر گلەرك ساهر

^{۱۱} حبیب ساهر، جغرافیای خمسه، زنجان، اداره آموزش و پرورش، ۱۳۳۷.

تەھدىد اولۇنور. ساھر بونلارا محل قويىمادىغىنidan اوز ايشىنى دوام وئرىر، آنجاق اونو يئنه بورادان اوزاقلاشىرىماغا و مازندرانا گۈندەرمك قرارىينا گلىرلر. ساھر مازندرانا گىدىر، اورادا آنا دىلينىه حىرىت قالىر و بىر طرفىن ده مالارپىا خستەلىگىنە دچار اۇلراق يورقان- دوشەگە دوشور و چوخ كىچىمەدن تەھرانا دۇنور. تەھراندا قالماقى قويىمايرلار. اونو قزوينە گۈندەرىرلر. قزوينىن سۇنرا تېرىزە گۈندەرىلىر.

تېرىزىدە حبىب ساھر ادبى فعالىيتنى معلملىك لە برابر دوام اتىدىرىر. بوزمان تېرىزىدە نظام، فردوسى و باشقۇ دېرسىتالاردا درس دئىير و ھامىدان آرتىق ادبى فعالىيti چىچكىلەنir و ١٣٢٥ نجى ايلەقدەر تېرىزىدە يازىر- يارادىر. ملى حکومت آذربايجاندا حکم سورەن ايل شاعرىمىز اوچۇن ان بارلى بىر ايل اولدو. اۇنون شعرلىرى دال بادال آنا دىلىمۇزىدە چىخان درگىلر و غزئەلرى بىزەدى و ساھرىن شعرلىرى بوللو- بوللو ماراقلۇ لاربىن اليىنە چاتدى. آذربايغان، آزاد ملت، يئنى شرق، شفق، وطن يېلۇ و آېرى- آېرى درگىلر ادبى- اجتماعى موضۇعالارا عايد شعرلىرى دۇنە- دۇنە چاپ ائدىرىدىلر. ساھرىن يئنى- يئنى شعرلىرى بو درگىلرین صحىفەلرین بىزەبىردى و اوزرو اوچۇن اوخوجولاربىن رغبتىنى، ھابئلە درىن حرمتىنى قازانىرىدى. ساھرىن بىر ايل عرضىنىدە ادبى فعالىيti او قىدەر گىنىش، او قىدەر

گوجلو اولورکی دئمک شاعرین اصیل یارادېچىلغى همین ايلده اولموشدور. بوزمان ياراتماقلا برابر چوخلۇ تورك و آذربایجان شاعرلره تانىش اولور، اونلاربىن يارادىجىلىقلاربنا ياخىنلاشىر، اۋنلاردان الهاام آلاراق، شعر دُنياسىنى آدىملايىر. ساھر بو ايللرده آنا دىلييندەن آيرى، فارسجا شعرلرده يازىپ- يارادىر. همین زماندا «افسانەسى شېب»، و «سايدەها»، «شقايىق» عنوانلى شعر دفترلىرىنى مېيدانا چىخارىر.^{۱۲} اما بو ايللر چوخ سورمه يىر، بوتون آزادلىق سىنگەرلىرىن رژيمىنىن استبداد قوهلىرى تبرىزه يوروپوب، بوتون آزادلىق سىنگەرلىرىن سىندىرىرلار. خلقى باسىپ- ازىزلىر، چوخلارىي اعدام اولاراق، بىر چوخودا سورگون اولۇنور. حىبب ساھرە نصىبسىز قالمايىر. اونودا مدرسه‌دن و تبرىزدن قووورلار. حىبب ساھر يازدىغى خاطرەلرىنده بو حركتىلە ياناشىپ و اۆز گۆرۈشلىرىنى بو ساحەدە يازىيدىر.^{۱۳} ساھر بو دئونە اردبىلە دونور، اوزادا معلملىك ائدىر، صفويە مدرسه‌سىنەدە گۆز آتىندا اولاراق چالىشماقدان دايامىير. «اشعار جىددى» عنوانلى شعر

---

^{۱۲} حىبب ساھر، افسانەسى شېب، تبرىز، ۱۳۲۵.

- حىبب ساھر، سايدەها، تبرىز، ۱۳۲۴.

- حىبب ساھر، شقايق، تبرىز، ۱۳۳۲.

^{۱۳} حىبب ساھر، حكايات و خاطرەها، تهران، ۱۳۵۴.

دفترىنى - فارسجا اولدوغونا باخماراق نشر ائدىرىكى^{۱۴} دوغروداندا فارس شعرىنده بؤيۈك بىر يېنىلىك لەر يۈل آچمىشىدیر (۱۳۲۷). ساھر اوج ایل اردبىلدە ياشاسىر.

اردبىلدەن سۇنرا گۈندەرىلىن شهر، قزوين دىر. ساھر ۱۳ ایل ده قزوينىنده قالماغا مجبور قالماش، اما يازىپ - ياراتماق دان چكىنمه مىشىدیر. بو زمان خوشەها، كۆشىن، لىريك شعرلە، اساطير و اشعار بىرگىزىدە كتابلارپىنى نشر ائدىر^{۱۵} و ايرانىن شعر دُنياسىندا اوزونە يئر آچىر. البتىدە او بوغۇنتولۇ زماندا فارسجا شعرىن دُنياسى باغلى يىدى، داھا آذربايجان شعرىنин دُنياسى نىتجە اولا بىلدى هر اوخوجو اوزۇ آنلايا بىلە.

ساھر ۱۳۴۳ ده تەھرانا دئۇنور. داھا تقاعد اولموشىدور. بو زماندان ئۇمۇرونون سۇنونا قىدر تەھراندا ياشاسىر. بوزمان يىتىدە چوخلۇ كتابلار چاپا تاپشىرىر. او جملەدن كتاب شعر ۱ و كتاب شعر ۲ (فارسىجا) حكايەلر، خاطرەلر (فارسجا)، مىوهى گس (حكايەلر تۆپلۇمۇ فارسجا) و

^{۱۴} حىبىپ ساھر، اشعار جىدید، اردبىل، اردبىل، ۱۳۲۷.

^{۱۵} حىبىپ ساھر، خوشەها، قزوين، ۱۳۳۲.

- حىبىپ ساھر، كۆشىن،

- حىبىپ ساھر، لىريك شعرلە،

- حىبىپ ساھر، اساطير، قزوين، ۱۳۴۵.

«نمونه‌هایی از ادبیات منظوم ترک» فارسیجا یا چئویرمیش، «تورک شاعرلرین شعر نمونه‌لری» بو اثرلردن دیر^{۱۶}. سون اثری اولان شعر کتابی، اسلامی انقلابیندان سونرا- انقلاب گۆنلرینه حصر اولونموش تورکجه شعرلری احتوا ائدهن «سحر ایشیقلانیر»^{۱۷} کتابی دیر.

حبيب ساهر ۱۳۵۷ دن ۱۳۶۰ قدر بوللو- بوللو شعرلر، حکایه‌لر و مقاله‌لر یازیب، ایراندا ایلک تورکجه بوراخیلان درگی لره بزه ک اولسون دئیه چاپا تاپشیریر. اولدوز، یولداش، اولکر، چنلى بئل، دده قورقود، گۆنش، انقلاب یۇلوندا، يئنى يۇل، كۈر اوغلو و آیرىپ ادبی- اجتماعی درگی‌لرده حبيب ساهرين شعرلری، حکایه‌لری، خاطره‌لری، مصاحبه‌لری و مقاله‌لری چاپ اولور. اما بىلدىگىمiz كىمى حبيب ساهرين هله چۈخلو اثرلری ایشېق اوزو گۈرمەيىب و هله چاپ اولمايىدىر. اۋۇ دئميشكىن:

^{۱۶} حبيب ساهر، كتاب شعراء، تهران، ۱۳۵۳.

- حبيب ساهر، كتاب شعراء، تهران، ۱۳۵۳ / - حبيب ساهر، حکایه لر، خاطره‌لر، تهران، ۱۳۵۴ / - حبيب ساهر، ميوھى گس، تهران، ۱۳۵۴ / - حبيب ساهر، تورک شاعرلرین شعر نموندلری، تهران، ۱۳۵۶ /

^{۱۷} حبيب ساهر، سحر ایشیقلانیر، تهران، ۱۳۵۸.

«يئنه بىر قالاق نظم - نتر آثارىم واردىر. بعضى لرى تايپ اولوب،
بىر چوخلارى دا اليازىسى دير ... منيم به حوصله و نه ده ائلە ملى
قدرتىم وار بۇ ايشدن اوئرى». ^{۱۸}

اما بوجون ساھرىن اثرلىرىنىن اوخوجولارى، بو علامەنин
اثرلىرىنىن دەھرىنىنى آناراق، اونون اثرلىرىنى الله گتىرمك اۋچۇن و
خلقىمىزىن الينه چاتدىرماك اۋچۇن ھەنج زادىندان اسېرگەمەيىب
چالىشاجاقدىر.

نهايات دەگىلى شاعرىمىز حبىب ساھر، بىر عمر سارسىلمايان شاعر،
بىر نىسگىلىلى اۋلۇم ايلە، خلقىنىن اورەيىنى دردە گتىردى. اۇرەك
سىزىسى اولدو. اونون آغىر وضعىتىدە اۋلۇمو ۱۳۶۴ اينجى گۆش
ايلىنىن آذر آيىنىن ۲۴ اونجو گۆنو اولدو و روحسوز جسمى بېھشت
زەرا قبرستانلىغىندا قويلاندى.

^{۱۸} حبىب ساھر، مىوهى گس و حكايات و خاطرهها، تهران، ۱۳۵۴.

حبيب ساهرين اثرلرى

حبيب ساهر ۸۲ ايل عمر سورهرك ۷۰ ايل تمام يازيب –
 ياراديب. بو يازيب- ياراتماسيندا يوردونون آرزى - ايستكلىرىنى ترنم
 ائتمىش، آنا دىلىمىزىن حسرتلى گۈنلىرىنى بير يانقى ائدهرك اورهينه
 باسمىش و اوّرهك سىزىسىنى شعره چولقا لاپىخ خلقينه هدىه ائتمىش
 دىر. حبيب ساهر بير مُدرک انسان، انسان پرور بير شاعر افلاراق،
 دوغما ائلىنин، آنا يوردونون و آنا دىلىنин كىشىگىنinde قالىب، نعمەلر
 قوشوب، خلقينه آزادلىق آرزيسيلا عمر سوروب و قوجاق- قوجاق
 محىته بورونوش شعرلر يارادىر. اونون ياراتدىغى اثرلرى بير سياھىيە
 يازماق اوزون بير لىست اولور، اما نه يازيق كى بو اثرلر چاپ
 اولموشىسا، ايندى خلقىمىزىن اليىنده دېيىلدىر. ملى بير همت
 ايستەيىر بلکه بو اثرلرىنى باشدان گۆن اوزو گۈرۈپ، خلقىمىزىن اليىن
 چاتسىن. تأسفلە دئەملىيم من بو دفترى ۱۳۷۰ ايليندە قورتارمىشام
 سادا، يئنى بير ائدىت ائتمك اوچۇن، حبيب ساهرين اثرلرىنى بىردى
 دونوب واراقلاماق ايستەدىم سە، اليمە چاتمادى. ايندى خلقىمىز اونو
 نئجه تانىسىن؟ اما اوئنون اثرلرىنى اوخويوب- دويماق، دوشونمك
 بىزىيم گله جك اوچۇن آتىيغىمىز دوزگون آدىملارا گەركىر. بونسوز

- ادبیاتیمیز قیریق اولا جاقدیر. حبیب ساهر اثرلری نین توپلomo اللرد اویلمالى دیر، يوخسا ۷۰ ایلilik چاغداش شعریمیزی ایتیرمیش اولارپق. حبیب ساهرين اثرلری نین لیستی بئله دیر:
- ۱- افسانه‌های شب (مجموعه شعر) ۱۳۲۵، تبریز.
  - ۲- سایه‌ها (مجموعه شعر) ۱۳۲۴، تبریز.
  - ۳- شقایق (مجموعه شعر) ۱۳۲۲، تبریز.
  - ۴- کتاب شعر ۱، ۱۳۵۳، انتشارات گوتنبرگ، تهران.
  - ۵- کتاب شعر ۲، ۱۳۵۳، انتشارات گوتنبرگ، تهران.
  - ۶- کؤشن، شعر مجموعه‌سی، ۱۳۴۳، قزوین.
  - ۷- لیریک شعرلر، شعر مجموعه‌سی، ۱۳۴۳، قزوین.
  - ۸- خوش‌ها (مجموعه شعر)، ۱۳۳۲، قزوین.
  - ۹- اساطیر (مجموعه شعر)، ۱۳۴۵، قزوین.
  - ۱۰- اشعار برگزیده (مجموعه شعر)، ۱۳۴۳، قزوین.
  - ۱۱- میوه‌ی گس (حکایات و خاطره‌ها)، ۱۳۵۴، انتشارات گوتنبرگ، تهران.
  - ۱۲- نمونه‌هایی از ادبیات منظوم ترک (آنالوژی، مشتمل بر شرح حال ۱۰۰ شاعر ترک) ۱۳۵۶، انتشارات دنیای دانش، تهران.
  - ۱۴- سحر ایشپقلانیر (شعر مجموعه سی)، ۱۳۵۸، تهران.

- ۱۵- مختلف نشریه‌لرده یازی‌لان شعرلر، حکایه‌لر و مقاله‌لر.
- ۱۶- جغرافیای خمسه، ۱۳۳۷، زنجان.
- ۱۷- سؤنمیهن گونشلر (فارسجا کلاسیک اثرلرین سچمه ترجمه‌لری) تهران، ۱۳۶۱ (مرتضی مجدر همتی ایله).
- ۱۸- داغینیق خاطره‌لر (خاطره مجموعه‌سی)، ۱۳۶۱، تهران.
- ۱۹- منظومه آرزی و قنبر، تهران، ۱۳۵۵، ترجمه ح. صدیق، نشر مازیار.
- ۲۰- چند شعر در کتاب (آثاری از شعرای آذربایجان) ترجمه ح. م. صدیق، ۱۳۵۱، نشر بابک، تهران.
- ۲۱- نمونه‌هایی از شعر ساهر، تهران، مجله خوش، ۱۳۴۷، شماره ۲۴، ترجمه ح. صدیق.
- ۲۲- درس گلستان، تهران، ۱۳۵۸، مجله هفت قصه، شماره ۳، ترجمه از مجدر.
- ۲۳- ترجمه اشعار شارل بودلر فرانسوی.

چاپ اولمایش اثرلری:

قیز سسی، قیزیل سسی، خاطره‌لر مجموعه‌سی.

حیاتین یئددی بوروقلاری (خاطره‌لر).

فرانسیز جادا شعر(ترجمه).

حبيب ساهر مقاله‌لرى

حبيب ساهرين اونلارجا مقاله‌لرى مختلف درگىلدە چاپ اولوبدوركى ايندييە قدر بير مجموعه صورتىنده توپلانمايىب و چاپ اولمايىيدىر. بوگون يازبچىلار پمىزىن ملى وظيفه‌سى اولاراق بو اثرلىرى توپلايىب، ترتىب ايله يايماسى دىر.

حبيب ساهر اثليميزيين اورهك سيزىنى آدلانمىشدىر. خلقىميزيين دردىلە آلىشان، خلقينه اورهىي يانان، درد تانىيان، ئىل اوغرۇندا دورمادان وار قوه‌سىلە چالىشان بؤيوک انسان سئور شاعرىمىز دىر. ساهرين آذرى شعرى تك باشينا يئتەر دىركى اونو بير انسان پور شاعر كىمى دۇنيا سوّيھىسىنده تانىتىدира. شاعر يازىردى:

ايستەرم غەلى و توفانلى گىتجە يۈلچولارا
بىر فانىس تك
يادا قطب اولدوزو تك
رەبر اولام.

ايستەرم ياي گۈنو چۈللەدە آخار بىر سو اولوب
دوم- دورو گۆز ياشى تك

یولدا
چو خور ایچره دولام.
ایسته مم نقش و نگاریم قالا
شعریم او خونا
ایسته رم بیر سیزی حسرت تک
او ره کلرده قalam.
اون دورسا منی ائل، چکمه سه تاریخ آدیمی
ایسته رم آی تکی یورد اوسته
گنجه شوق سلام.

كۈشن

حىبىب ساھرىن كۈشن آدى شعر دفترى، اونون ۱۳۲۰ دن ۱۳۴۳ ايلينه قىدەر شعرلىرىنى احتوا ئەدیر^{۱۹}. دئىيگىمۇز كىمى، حىبىب ساھرىن شعرلىرى، خلقىمۇزىن احوال – روحيەسىنى اوزۇنداھ ساخلايىپ و تارىخىنى گؤستەرير. بورادا اۋلان شعرلار، خلقىمۇزىن باشىندان كىچن آجىلى – شىرىنلى اولاي لارى دويماق چتىن بىر ايش دئىيلدەر. بو كتاب ۱۳۴۳ جو ايليندە چاپ اولوب و ساھر سانكى بوتون شعرلىرىنى گتىرەجك دىيە، قىسا صورتىدە اوز ياشايىشىنى دا يازمىشىدۇر. ايلك اونجە شاعر ياشايىشىنا بو كتابدا باخمالى يېق.

مقدمەدە يازىرى:

«... اكىن لر گۆوهرنىدە، آغاچلار گوللەنندە، مرمۇز دُنيادان ايشىغلى عالمه گلدىم ... بىشىك منى سىخاركىن، ائومنى بوغاركىن آنام منه لاي لاي دئى... آنامىن سوتى منه جان وئردى. او منى اوېركىن دوداقلاندىم. اوزوم، گۆزوم آل رنگە بوياندى! اىچىم ياندى! بئلهلىكىلە بختىم طالعىم اوياندى. بوى آتدىم ... بئش ياشا چاتدىم. كندىمۇزىدە فيرتىنا قوپدو! آتام، بىر گئجه، پايسىز گئجهسى قوناق گئتدى، بىرداها

^{۱۹} حىبىب ساھر، كۈشن، قزوين، ۱۳۴۳.

اُوه گئرى دئىمەدى ... يېتىم قالدىق، سىنىق لامپا ياندىرىدىق، آتىمىزا كەنە كىچە سالدىق، آجلىق گۈرۈدك كورلوق چكدىك ... هئى. باتىمىش دۇنيا! نه گۈنلر گۈرۈدوك! بؤيۈدوك ... مكتىبلرده، مدرسه لرده موھوماتلا باشىمىزى تولولادىلار، بىزى آزغىن سالدىلار... دئدىلرکى اولدوزو كور اۋلانىن، بختى ده قارا اولور، قول اولور... داخىمادا ياتسىن گرەك، دۇنيا يىتىن گرەك، بؤيۈكىلە حرمت، اربابلارا خدمت ائدىب، بىر پارچا چۈرەكلى، بىر كۆزه سوايىلە كىچىنسىن، آلالاها شُكىر ائلە سىن ...

عربىيات جانىمى سىخىدى، ادبىيات ايسە اوەمود اتۇيمى بىيىخدى. دۇنيا بېش گۈندور- دئنى. گۈزەللرده وفا يوخ، حىاتىدا جفا چوخ، اوزونە گول! دئىير اوتۇر سو باشىندا چادىر قور، شراب ايج! افيون چك! حياتىن اوزونە، آت توپور جك!

درويشلىكىلە، قلندرلىك لە آلىشاما دىم ... اىكى يېل آراسىندا

قالدىم:

بىر طرفە تصوفون رمزلى - قارانلىق دۇنياسى، بىر طرفە ايسە گۈنسلە پارلايان رئال عالم گۈرۈدوم. آتىمى ايشىغا سورىدوم! ماھنى سۈپىلەدەيم، شعر يازدىم، يازدىم، پوزدوم ... يادلار منى داندىلار،

اڭلۇرمىنى آندىلار، آقىشلا迪لار... من يۈلۈمو تاپمىشام، ايشېق عالم
اورادادىر، شن گۆنلر، آزاد ائللىر اورادادىر ... دُنيا بئله اولمالى ...»^{٢٠}
ساھر باشىندان كىچىرىدىگى اولاي لارى شعرىنە دە جالاير. اۆزونو
آلداتمايسىب، اوخوجونو دا آلداتماق باجارمايسىر. او «مكتب خاطرهلرى»
عنانى آلتىندا همان نىزىدە يازدىغى كىمى، شعرىدە يازىر. «مكتب
خاطرهلرى» ١٣٤٣ جوايدە يازىلماش اولورسادا، حىدربابىا سلام،
سایاغىندا اوشاقلىق دۇرۇنە دۇنوب، باشىندان كىچن گۆنلرى
خاطرلاير. اوردادا دېيىر:

پايىز گۆنو، قىريزانتىيم آچمىشىدى،
سارى گۆتش سوللغون ايشېق ساچمىشىدى،
گئتمىش ايدى آتام ... يوخسا قاچمىشىدى.
گىتىدى افسوس! بىرده گىرى دؤنمەدى!
اوجاغىنин اودو ليكىن، سۋئەمەدى ...

***

قورومادى باغىمىزىن آغاچى،
دئورد قارداشلار قالدىق، تكجه بىر باجى،

^{٢٠} حبىب ساھر، كۈشىن، قزوين، ١٣٤٣ ص ٣-٦

گاه گذران شیرین اولدی، گاه آجی،
هر بیر گونو، گونلر اوسته قالادیق،
یئتیم لیکده بؤیویه رک یاشادیق.^{۲۱}

ساهر یاشایشین مختلف دؤوره لرینه اشاره ائدیب کوردوستاندا
میرزالیق ائمه سینی و استانبولدا شن یاشادیغینی سویلور:

اوشاقلیقدا قارا یئرده سوروندوم،
جوانلیقدا درد و غمه بو روندوم،
افقلر ده سینیق آی تک گوروندوم،
کوردوستاندا کاک میرزالیق ائیله دیم،
استانبولدا بختیار لیق دیله دیم.^{۲۲}

حبیب ساهر گچلیک دؤورانیندا اونجه نقی رفعتین شاگردی
اولموش و اوندان شاعر لیک درسی آلمیشدیر. اونا گوئه ده رفعت دن
حرمته آد چکیب بئله یازیر:

جوانلیق آه، نه خوش گونموش، نه نعمت

^{۲۱} همان، ص ۶۱.

^{۲۲} همان، ص ۶۷.

ياديمدار منطقىلر، و حكمت
جام جمله ناكام اولن گنج رفعت
اسكى ادب خرابه اىكن قورو يئر
ترويج ائتدى او ايلك دفعه يئنى شعر.

* * *

او اكديگى آغاج ائل اويماغىندا،
چىچك آچىر بوجون شيراز باغىندا،
يئنى شعرىن لاب گولله نن چاغىندا،
كيمسه دئمىز تقى رفعت كيم ايمىش؟!
شعره يازان درين حكمت، كيم ايمىش؟^{٢٣}

ساھر استادىنى اونوتىماياراق، حقىقتلىرىن ياشاماسىنى دىلەيىر و
شعرىلە اوستادىنى دىرىيلىدىر:

أؤيلە شاعر يو خموش آذر ائليندە،
جواهير ميش شعرى، توركى ديلىنىدە،
معرفت يوخ، يازيق، تبريز اھلىنىدە،
بوجون ظلمت بىزىم يوردو بوروموش،

بَيْرَ چوخ رفعت، توپراق ایچره چوروموش!^{۲۴}

آنچاق شعرين اوزونو، فورمونو رفعتدن اوئيرهنيرسهده، آنادان
الهامينى الميشدير:

آناديركى يارديم اندەر شاعره،
ناققيش وورار سويوق قارا، بَيْرَ يئرە،
الهام وئەن بلکە او دور ساھره،
آنالارپۇن قوجاقلارى جنت دير،
بو دُنيادا دوغما آنا نعمت دير.^{۲۵}

ساھر شعره اوز گتيريپ و شاعر اولموشدور . اوئر ايستهديگى بَيْرَ
شاعركى:

من يوردومو اوزگەلرە ساتماديم،
خلعت آليب اوز ائليمى آتماديم،
مخمل ايپك ياتاق ایچره ياتماديم،
قدر منه آجي شراب ایچيرتدى،

^{۲۴} همان، ص ۸۷.

^{۲۵} همان، ص ۹۰.

دوشمن منى ياد ايللەر كۈچورتدى.^{٢٦}

آنچاق شاعرلىگى دوام وئەرك، دوغما شعريمىزىن قول – بوداق
آتماسىنا گۈرە يۈلداش آختارىر:

گلين دوستلار، بىز ياخىندان تانىشاق
دوغما شعرىن رواجىندا چالىشاق
اڭلىمۇزىن آتشىلە آلىشاق
كاروان كۈچر، يۈل اوزەرە كول قالار
باغچالاردان دان چىچك قالار، گول قالار.^{٢٧}

ساھر ۱۳۲۰ جى ايلدە «شۇرنە دىرى؟» آدلى شعرىنده گنجىليك
احوال - روھىيەسىلە شعرىن نه اولدوغۇنو آچىقلابىر و نه گۈزەل ده
سۈپىلور! آنچاق ساھر «گئچەلرى ياتمايان» شاعر دىر و گئچە
كىچمىش يارىدان ... اما شاعر اوياقدىر. بو يۈلۈن گئدنلىرى ده آز
دىيىلدىرلر:

بىر چوخلارى سنىن تك ايتىب گىتىدى بويۈلدا،

^{٢٦} همان، ص ۱۵۴.

^{٢٧} همان، ص ۱۸۳.

سۇئونوب كئچن كۆلگە تک ساھرسن تک دئییل سن!

هر حالدا شاعرلىك يۈلۈنو دوتوب اىرەلى گىئىر، آذربايجان، بلکه بۇتون ايرانىن ايلكىن سربىست و يېتى شعرلىينى يارادىر. شاعر گىچ اوڭلاراق، شعرلرده شنىك و اوەمود قىغىلىجىملارى گۈزۈ قاماشدىرىر. شعرلىيندە شادىقى، نشاط گۈرۈنۈر، انسانلاردا بختەور و آزاد دىرلار:

نشاشلى قىزلاپىن باخىشلاربىدا
اميد آلولارى اوولور نمايان
هر يئرده آچىلىپ قىزىل چىچكلىر
آزادىيغىن گۆنۈ دوغان زماندان.
ياشىل تارلالاردا بىتن سونبوللىر
كەربايى خرمۇ خاطرلاماز مى؟
بونجا سارى گول تک آچان گىلين لر^{۲۸}
يئنى بىر دۇنيايى قورماغا آز مى؟

آيرى شعرلىيندە دە بو نشاط، بو سرخوشلوق گۈرۈنۈر. «چوبانىن رؤياسى» شعرىنى بئله باشلىرى:

گىچە چاتمىش يارىيما، گۈيدە يانان اولدوزلار،
يۇل آچىرلار او اوزاقلاردا گىدەن كاروانا.
بىر چوپان داغدا «چوپان اولدوزو» نا گۇز دىكەرك،
بىر خىال آردىجا يوكسلەمە دە دىر آسمانا ...^{٢٩}

١٣٢٤ جى اىلده يازدىغى بۇتون شعرلر آهنگلى، شىلىك ھاواسىلە،
ئىنى شعرلر وزنى ايلە اۆرەك اوخشايان وشن نغمەلرى قوشۇر و
گۆزەل انسانلارى گۆزەل طېيىتىدە تصویرە آلىز:

چىچكلهن آغا جلاپىن آلتىندا،
كۈلگەلر تك اۇتوب گىدەن گۆزەللە!
افوقىلدە پارىلدايان اولدوزلار،
سولار اىچرە يابراق آچان نىلوفر ...^{٣٠}

ھمىن شعرىندە، اۋۇنون نىچە شاعر اولدوغۇنو يادا سالىب
سوروشور:

اي يۇللاردا آغىر گىدەن كاروانلار،

^{٢٩} همان، ص ١٢٣.

^{٣٠} همان، ص ١٢٦.

ای یولجولار بیلیرسینیز کیم من؟
 من سیزلره درین سئوگی بسلهین
 امه گیزه حیران اولان شاعرم...
 دُنیا منه قارا زندان اولسادا
 یئنه سیزی دُنیا قدر ایسته رم...^{۳۱}

بو سرخوشلوق، ساهرين شعرلرينه ۱۳۲۵ جى ايلين آذرинه دهك
 قالير. بورا دهك بوتون شعرلرينه اقل - اويانين شاد گۇنلرى، دبلرى،
 عنعنهلىرى تصویره آلينير. البتده شاعرين اوز ليريکاسى دا وار. او،
 محبتدىن سۆز آچىر، سئوينجدىن، سئوگى دن دانىشىر. شاعرين ده اوز
 اورهىي وار و اوز اورهك سۆزو. آنجاق باخىشى گۆزەل و شاعرانه دير
 و بىر دويغولو انسانىن اورهك دؤيىنتۈريلە اويقۇندور.

بىر شعرلرينه بىر مجلسى بئله توصيف ائدىر:

حالجا ايله بوتون ائو - يورت بزهنىپ،
 يۇل اوستونه گول يابرااغى اللهنىپ،
 عاشيق چالىر ساز دا خزر نغىمىسى،
 نه گۆزەلدىر خزلردى ساز سەسى!

^{۳۱} همان، ص ۱۴۱.

مخمل دونلو، گن اتكلى گۈزەللر،
يان باخاراق قوناقلارى سۆزەرلر.
رقص ائدهر كن قىزارىرلار سولولا،
بىر باخىشلا همن عاشيق اورلولار!^{٣٢}

بوشىن دُنيادا انسانلار ھامىسى ساده، پاك و تميز دويغۇ دورلار، تئز
قىزارىرلار، تئز ده سولولار و سادەلىكىلە باغلېلار.
شاعرىن اووه گىيندە يئنە ھمبىن دۇراندا بىر سىزى ياتىپ، بىر غم و
كدر واردىر. آنجاق شعرلىنى شاعرانە اولورسادا اوزادا ظلمت ايلە
ايشىق چىرىپشىمىدادپەر و بىر طرفەدە پاك انسانلار و قارشىلارپىندا
خانلار و سلطانلاردىر:

نه قدر آغلاسان آغا، كى سنين آغلایشىن،
بوقارانلىق گىچە ايچەرە ارىيىب محو اۋلاجاق،
نه سنين او چون ده بىر گۈيىردىن قىزىل گۈن دوغاجاق.
* * *

گىچە نىن قلبى قارا بىر داشا بنزە ر و گۈيىن،
پردهى ظلمتى آلتىندا ارىر آه و فغان.

سَنِين آنجاق اوْ فَفَانِينْدِي بو كُوْنلۇمْدە قالان!

* * *

اونما يارديم بى سىدان، بى ياشىل چارداقدان،
سنه بى اولكە دە قانون قارا بىر داخما وئرىب،
خانا يالدىزلى سرايىلار و ياشىل آسمَا وئرىب!

* * *

يات بى ويرانه دە، حسرتلەرە قاتلان ... گولمە!
گولمە! سولسۇن اورەگىنە آچىلان لالەلرین،
اول! كى سؤنسۇن اوْ گۆنش رنگلى خوش زلف ترىن.

* * *

نه قدر آغلاسان آغلاكى سَنِين نالەلرین،
بو قارانلىق گئجه ايچرە ارىيىب محو اولاJac،
كىمسە سورماز: بو قارانلىقدا بى سىن - نالە نە دىر؟^{٣٣}

آنjac ۱۳۲۵ ايلىن ۲۱ آذرى گلىير چاتىر. قارانلىق، ظلمت، ظلم
حکم سورور. شاعرين شعرىنە دە بىر حزىن كۈلگە دوشور. داها

شىلىك دن اثر يوخ، اما شاعر ھله اوامودونو الد وئرمەيىب، ھله
مبارزىيە دايانيز و اوامودو ايشېقا يۈل آچىرى:

دومانلى - تۈزلو افقدە گۈنىش سولارسا، يئنه.
خىالمىزىن افقۇندە تورونجى رىنگى قالار.
كۈنۈلدە ھەر نە قدر يېر دوتارسا غەم و كدر،
ظلام اىچىنده اميدىيم ايشېقلى ھالە سالار.

* * *

جهنمىن آلووى ياندىرارسا دۇنيانى
يئنه ائلين امهگى لە چىچك لەنر بوجەن.
شرفلە عمر سورەر انسان اوغلۇ دۇنيادا،
يانار اودىلە قىلىنج، ظالمە دوتار دىوان.^{٣٤}

ساهرين شعرىنده درين دوشونجە و درين تصویرلرلە واقعىتى
گۆئىسترەلەر وار:

چۈرەك تاپىلمادى بىر سفرە دە، داغارجىقدا
ساراتدى بىر گئىجە ائل - اويانى آجليق دا!

^{٣٤} همان، ص ۱۵۴.

اوشاقلاری اولدى آجىندان، داغىلدى شهره او با
موغان گلينلىرى اى واه دىلندى، اولدى گدى!

* * *

موغان ماحالينا گىتىدىم قارىش - قارىش گزدىم
سەنین سوراغىنى دوتىرم پايىز و قىش گزدىم
وطنده آه، نە گۆزەللىك، نە بىر صفا گۇرددوم
سۇئونوک اوجاق، قورو كەرىز، يىخىق كوما گۇرددوم.^{٣٥}

بۇندان گۆزەل نە آذربايچانى و نە دە خلقىنى تصویرە ئالماز.
بو تصویرلر ۱۳۴۳ جو ايللەر عايدىدىر. «موغاندا قوراقلۇق» آدلى
شعرى نىن سون بىنلىرى بىلە دىرى:

بودور بىزىم ائلىمىز كۆشەنин - ئۆپىن بورا خېر،
آخىن- آخىن بو بلالى جەنم اىچەرە آخىر.
دئمك كى ساخسى ياساتىپش جواھرى ائلىمىز،
بۇ تۈزۈلۈ بىلە اىچىن تار و مار اولوب تېرىز!

* * *

گل ايندى غربە سارى داغلارى آشىپ گىئەلىم.

^{٣٥} همان، ص ۱۵۹.

او يئرده کى ياشايور ايندى اويماغىم و ائلىم.
قارانقونون كنارىندا چادىر قوروب اوتوراق،
بىزه عزيزدى او كۆشىن، او قارلى داغ – توپراق.

* * *

گئجه آخار سولارىن تكجه نغمه سىن ائشىدەك،
و توزلو يۈلە گىدەن كروانىن سەسىن ائشىدەك.^{٣٦}

حىبب ساھر ائلە شاعر دىركى بوتون امکانلاردان يارالاير بلکە
اۋز ائلىنин دردىنى سؤيلەيىب دُنيانىن قولاغينا چاتدىرسىن. چالىشىر
خلقىن اۋز وارلىغىندان استفادە ائدىب اونو اوپاتسىن. يىزىد و امام
حسىن (ع) بىزىم خلقىمىز ياشايىشىندا درين اتتى بوراخمىش و
ساھر بۇ موضۇدان استفادە ائدەرک، شاه نظامىنى يىزىدە اوخشادىر و
آوارە قالان خلقىمىزى دا امام حسىن يىن اسىر آپارىلان عائىلەسىنە
بنزەدىر. سون بىندى ١٣٢٦ جى ايلين عاشورا گئجهسى تارىخى
اوستوندە اولاراق بئلە يازىر:

قرنلر كىچدى ... دىگىشدى جهانىن اوضاعى،
اما جلادلارپۇن احوالى دىگىشىز قالدى!

^{٣٦} همان، ص ١٦١.

بىر چوخ آتش سووويوب، سؤنمەدى ئىلمون آلوسى،
سۇنمەدى، ياندى و عالم لره آتش سالدى.^{۳۷}

ساھر او مود شاعرى دىر. ان قارانلىق، بوغۇنتۇ و سىخىتى زمانىندا
او مودونو الدن وئرمەدى:

اميد اگر بۇ قارانلىق جهاندا اولمازسا،
كىيم آختاراردى حياتىن شىقلى چىشمەسىنى؟
حياتىن عشقى اگر اولماسايدى خاطرده،
اولۇم كىسردى سئوينجىن گۈزەل و شىن سەسىنى.

* * *

اميد كەنه شرابدىرىكى خلقى سرخوش اىدەر،
اميدىلە قارا دۇنيا صفالى جىنت اولور،
اميدىلە گول آچار باغچالار و قوشلار اوخور،
ياشىللانار قورو چۈللەر، آخار - جوشار چايلار.

* * *

بىش گۈزۈن آچار، آچماز گولر، گولر دۇن!
افق بىر آينا كىمى پارلايىب دا شوق سالار.

^{۳۷} همان، ص ۱۶۳.

امىد غەلى كۈنلەدە ئىشپق ساچان گۈندور،
گۈرەن ئىشپقلى گۈنۇ گولمەيىب دە كىم آغلار؟^{٣٨}

ساهىرىن خزان ماهنىسى ھمىشە دىلە گىریر، اۆزەلىكىلە آذر آىي
گىلدىكىدە خزان معناسى داھادا گرگىن لەشىر:

آغا جلاپىن بوداغى دوشىمە دە ... نە نحس صدا!
بو سىسلە دار آغا جى يوتايىيپ دا، دىكمىزلىر.
وجودومى بى صدا تىترە دىر ... و ظن ائدىرم،
بىر اسيكىمىش، چوروموش بُرج دور يىخىلماقدا!^{٣٩}

كۈشن اثرى آشاغىداكى بىندايىلە سونا چاتىر. سانكى شاعرىن سون
پىامى دىر. بو پىام بئله دىر:

اڭر زمان دورماق بىلمىز، آمان بىلمىز!
گلىن، اۇلمەدن، سئويب سئوېشك بىزلى!
انسان اوغلۇنون بىر قرار گاھى يۇخدور،
زمان دورمان بىلمىر، اۇتوب كىچىر، بىزدە.
كۈچەرىك دۇنيادان ...^{٤٠}

^{٣٨} همان، ص ١٥٦.

^{٣٩} همان، ص ١٥٩.

^{٤٠} همان، ص ١٦٦.

سحر ايشقلانپر

حبیب ساهربن صاندق ادبیاتمپزا سوندوغو اثرلرین بیرى «سحر ايشقلانپر» شعر كتابى دېر. بورادا شاعرين ١٣٤٠ جى ايللەرن ١٣٥٧ جى ايله قىدر يازدىغى شعرلر گلمىشدىر و كتابپن عنوانى ١٣٥٧ جى ايللين دى آپىندا- شاهين ايراندا قاچان گۈنۈنۈن صاباحىسى يازدىغى شعردن آلىنمېشدىر. بو شعرده دئىير:

سحر ايشقلانپر آج پىردىنى، گۆزەل، بىر آن!
قارانلىغا آلىشان گۆزلىيم ايشقلانسىن.
بىر آزا اوزاقلارا گۆز تىك كى داغلار آردېندان،
آزادلىغىن شققىنده قېزپل گۈنش يانسىن.

و اثرين اوئن سۈزۈن ١٣٥٧ جى ايللين بهمن آپىنبن ١٩ جو گۆنۈنده يازمىشدىر. بو اثرينده، شاعر، خالقىمپىزىن قەرمانلارپنا صمد، اوختاي، فريدون و باشقالارپنا شعر يازمىش، اونلارلا شاه قارشىندا دايامىش و بو شەھىدلەرن سارىسلەماز روحونا اقتدا ائتمىشدىر. او، بورادا «قووالا دۆشمانلارى» عنوانى آلتىندا يازپىرى:

قارانلىقلار ايچره، قارداشىم

هله گیزله نیبدیر، قېزپل گۈن
باخ، بوغسادا سنى قارانلىق
قېرمىزى سحرى بىر دوشۇن . . .

ساھر، هله بوغونتولو و شاهين تىيەسىنىن ھر ايکى طرفى كسن
بىر چاقدا، خلقىمىزه اوره ک وئيرىدى و حياتا نسبت سئوگى يارادېرىدې
و بئله سؤيلە بىردى:

حياتدېر آخار چشمه،
يئتر آه، دستان دئمه!
گىچن گۈن، گىچن گىتجە،
بىر داھا دئنمىز گئرى.

او، بئله بىر زمان اوزونو خلقىنە توتوب، گله جىگە او مود بىلە بىر:

ائللرە آلقىش اۇلسۇن،
دۆشمنە قارقىش اۇلسۇن،
قار ياغىسىن، ياغىش اۇلسۇن،
گۈللەنسىن بىزىم وطن!

بئله بير دورومدا، بير طرفدن خلقيمبىزى و قهرمانلارنىڭ آلقېشلاپىر
و او بىرى طرفدن يالقاڭلارى، زاواللى مداھلارى، ناكىشى اۋلان
چاخانلارى و شاه نوکرلىينى قارقېشلاپىر.
شاعر اوزاقدان الينى اۇدا توتمايپىر. برج عاجدا اوتوروپ فتوا وئرن
شاعرلاردىن دئىيل. او همىشە اوخوجوسونا خاطرلا دېرى كى:

حياتىن يو كو آغىر دېرى . . . آغىر،
قارانلىق چۈكۈبدۈر . . . قار، ياغبىش ياغبىر،
اڭلارىن دردى آه، آغىر دېرى . . . آغىر.

آنjac بونلارى دوشونن شاعر، بىلىرىدى او تورمالى بير زماندا
دئىيل. اونا گۈرە دە هە دۆشۈن انسانا بونو تكليف بىلىرى كى:

قارانلىقدا ياتان اڭلارى چاغىر،
بولودلاردا قېزېل اىلدېرىم چاخېر،
داغلارдан درەيە سئل - سولار آخېر.
سئللر قودورموشسا داغ كىمى دورون!
كۈرپۈ يېخىلمېشسا، كۈرپۈلر قورون!

ساھەر هەنج زمان، شعار وئرن شعرلر قوشمايپىر. بلکە او شعرىنى
دۆشۈنجه اساسىندا قورور، دويغۇ ايلە قاتېر و اوخوجونو فکرە سالپىر.

اۇنو اوياتىماغا چالپىشىر، دۆشكۈنمه يە چاغىرىرى. ھله ۱۳۳۷ جى اىلده
يازدېنى «حىاتىن كتابى» نى بئلە باشلايىر:

متنى آيدىن حىاتىن كتابى،
احتىاج يۇخسادا تفسىرە اگر،
يازا جاقلار من اولىندى سۈنرا،
اونا مبهم و اووزون حاشىه لر.

او حوادىلە دولو بىر اثرى،
اوخوماز اۇلدۇ منىم اقرانىم.
طاق نسياندا قالىب، تولاندى،
جلدى يېرەنمېش اۇلان «ديوان» يە.

چوخ كتابلار وار اۇنو ناققىشلا بىزەر،
ايىجە اللرلە سىمنبو جانان.
اما گۆز ياشلارپلا ايسلانمېش،
بو كتابىن بۇتۇن اوراقى اينان.

بىر باهار آخشامى «ديياجە» يازىب،
اونا مستوفى ديوان قضا،

من اؤلور کن اوئنا بير «سون» قوياجاق،
بير خزان يا که غم آلوده شتا . . .

شاعرين ان گۆزەل شعرلىرى اولان، آرزي، اسيير ائللرین شاعرى،
خزانلار، گلشن، سورگون، قرهچىلر و باشقۇا شعرلر بورادادېر. بوندان
علاوه حبىب ساهىپن نىچە دەگۈلى دۇنيا ادبىاتىندان ترجمە ائتىدىگى
پۈتمالار، او جملەدن شارل بودلەرن، ماكسىم گوركى دن و . . .
همىن بو كتابىدا دېر. آنجاق بو كتاب ۱۳۵۸ جى ايلين ايلك آيىلارپىدا
چاپدان چېخدى و بؤيۈك خلقىمىز بونلا ايناندى كى: «سحر
ايىشقا لانپىر» آنجاق . . .

حبيب ساهرين شعر دُنياسي ٤١

حبيب ساهىدىن دوشونجەلى، علمىرلە دولغۇن، گىنىش فىكىلى،
صاف دوېغولو و استعدادلى بىر شاعردىر. دكتىر صديق اوجۇن حبىب
ساهرى ھميشه علامە آدلاندىرماغا حق وئيرىك. اونون اثرلىرىندە
گىنىش معلوماتىنى انكار ائدە بىلمىرىك، ھامىدان آرتىق ساهىر بىر
رسام دىركى بويالار و فيرچا يئرىنە قلم الە آليپ كلمەلرى بويابىر،
يونتالايسىر و بىر- بىرىنин يانينا دوزھەر گۈزەل تابلوalar بىزەبىر.
بورادا الوان رنگ تصویرلە اوز- اوزه چىخىرىق. ساهىر ھر جەتدىن
بىزىدە ماراق يارادان، چىكىجى بىرسىما اولمۇش، اونون حقىقت شاعرى
اولدوغۇنو دوېبوروق، رومانتىزمە چىكىلىيگى بىزى ده روحلاندىرىر،
نهايىت اوزو بىر مكتب صاحبى اولدوغۇنو اينانىرىق.
ساهىرى ھامى «اسىر ائللەرین آزادە شاعرى» تانىسىر. اوزو دئىير:

ھامى آزادە ائلين شاعرى وار،
من اسىر ائللەرین آه شاعرى يەم.

^{٤١} بهار زنجان هفتەلىكى، شمارە ۱۳۷، مورخە ۱۳۸۳.

اسیر اولان بیر ائلين باشيندا فيرقانالى حادتهلرى هر زمان يارانا
بىلر، بو ائل قورخونج ايچىنده ياشايىپ، اوغوللارى - قىزلارى ئولوم
- ايتىملىه ال با ياخا اولا بىلرلر. اوزونو اسир ئىللرىن شاعرى
آدلاندىران ساهر، بئلهبىر دورومدا نه ائتمەلى، نئجه شعر دئمەلىدىر؟
شېھە يۇخدوركى بئله بىر شاعر ائلين دردىنى سؤيلەمەلى، غەلرىنى
آچىقلامالى و خلقىايله مەحکم باغانلىقىسى اولمالى دىر. ساهردە
بئلهدىر، باخ اونون اعتراض سىسى قوزانىر:

نه قويدولار ئوييمە، قىش زمانى
گۈن دوشسۇن
نه قويدولار اكىن ياز چاغىندا
تىللە نسىن
نه قويدولار غزلەن سون باهارى.

بئله بىرچاغ، دىليمىزىن، ادبىاتىمىزىن دوراخلامالى زمانى دىر. بو
زماندا تكجه جسور، ايگىيد، اوّره كلى بىر شاعر گەردىر بوتون ئالەلرە
سینە گرېب قارشىندا دايىسىن. قىلمانى بىر سونگوئىه چئويىب
دوشمن سینەسینى نىشانلاسىن. ظلم و استبداد زنجىرلىنى قىرماق

۴۷ **اثلیمیزین اورهک سیزیسی**

بیولونو تاپیب ائلینى، ائل ایگیدلرینى مبارزه يە چاغیرسین. حبیب ساهر
بئله بېرىشاурدىر.

اسیر ائله
البت زىندان آغىز آچار
ظلمە بويون آين لره
جلادلارپن خنجرىندن
شىمىشك چاتار.

قارانلىقدا بوغولمادان
دور آياغا چيراق ياندىر
زندانى يىخ!
زنجىرى قىر اسىرلىرىن آياغىندان
قوى آنالار قارا لچك اۇلماسىنلار
گولدن اينجه - قىز - گلىن لر سولماسىنلار!^{٤٢}

شاعر اصليندە جامعەنین دردلرینى يازمالى دىر. شاعر تكجه
سئوگى، محبت موضوعو يوخ، بلکە درد، غمى ده يازمالى دىر.

^{٤٢} حبیب ساهر، سحر ايشيقلانىر، تهران، ۱۳۵۸، ص ۱۲۹.

سارايلاردا كىف چىن غىمىزلىرىن مىدى خلقىن نە دردىنى دەيەجك؟
شاعر زەمتكىش كوتلەلرىن اۆرەك دولو محبتلىرىنى يازمالى دىر.
شاعر اۇزون ساتماالى، نئجهكى دېيىر:

بىر شاعرم گئجهلرى ياتمايان.
^{٤٣} اۆز شعرىنى قىزىل پولا ساتمايان.

بئله بىر شاعر، زمانانين آرالىق شاعرلىرىنى ھەدەلەبىر، اوفنالارا بئله
دېيىر:

بىر آرالىق قىزىينا يازما غزل،
يازدىيىم كىملر اۆچۈن، بىر برى گل.
ياز شالىكارلىقى وصف ائيلە بىر آز،
^{٤٤} پالچىق اىپچە چالىشان قىزلا را ياز!

بو درىن دوشونجەلى شاعرىن شعرى بئله قىزىلارىن احساسلارپى
ترىم اندىر. «توخوجو قىز» اونون شعرىنин قەرمانى دىر. آغىر و
دؤزولمىز حياتى سورەن، معصوم و مظلوم خىرداجا قىزىلارىن دردىنى،

^{٤٣} همان، ص ۱۳۶.

^{٤٤} همان، ص ۱۴۹.

سئوگىسىنى، اورەيىنى تىرنىم ائدىر. او كارخانالاردا ايشلەين قىزلارى
نشان توتوب اونلارا اوز چۈرۈپ بئله يازىر:

اوچوب رنگىن قىزىم، سىسىن كاللاشىب،
كۈلگەلەنېب گۈزەل، آلا گۈزلىرىن.
چىخ گۈر فارانلىق دىر كارخانا،
اوzaقلاردان اشىتىمىرم سۈزلىرىن.

نازك اىپك خالچالارپىن گول آچدى،
اوتاباغىندا هر گلىنىن، هر بىگىن.
بىزەر اىسە مجلسلىرى دئى گۈزۈم،
زواللى قىز بو دۇنیادا وار نەيىن؟

رنگىن اوچوب دوداقلارپىن گۈيەرىب،
گل، گۈنשىن آچمىش سولموش گوللىرىن.
گل قوش كىمى قاناد آچىب اوذاقلاش،
قىزىل گۈنш اولسۇن سارى تىللرىن.^{٤٥}

^{٤٥} باهار ھەفتەلىكى، شمارە ۱۳۸.

دوغرودان دا ساهر زحمتكش كوتله‌لرين، اسيير ائللرين شاعرى دير؛ او شعر دئمير، عياش آداملاربن شراب ايچمه مجلسلىرىنин عربىدەچكى نعرەسى اولسون، بلکه انسانلىقدان ايى آپارمايان داش قلبلى آفالاربن عشرت مجلسلىرىنى زينت ائندىرهن اما اۋزو آج- يالاواج قالان چىلىپاق و لوت گزەن نازىنин و رنگى سولموش قىزلارى دەف توتوب اۇنلارا حىات يېلو گۆستەرير.

حبيب ساهرين شعر دُنياسى چوخ گئيش دير. اونو دوزگون تانيماغا بىر بالاجا دايىنib، شعرلىنىن موضوع جەتى جە اينجەلەمەلىيىك . ايلك اونتجە اونون شەردىن هدفى، سۇنرا الهام قايناغىنى آراشدىرمالىبىق.

ساهر حقىقى معنادا شاعر دير. اونون ياراتدىغى شعرلى، بديعى تصويرلى، ايستر دىل باخيمىندان، ايستر شعرىت و گۆزەللىك نظرىندان، انسان اورەيىنى اوخشايىر، اوخوجولاپىدا هيچان ياردىر. اوندا تاثير قوبور و اۋزۇنە چكىر. ساهر كۈشىن كتابىندا شعرىن نه اولدوغونو بئله آچىقلابىز:

شعر نه دير، خيال دير، خيال ايسه پرده دير،
اسرار آميىز بىر رؤيا، گىزلى قالان بىر سر دير.
شعر نه دير، خيال دير، خيال ايسه بىر رؤيا،

خىال رؤيا اولماسا دۇيَا سونوب قارالار.

شعر نه دير، عاشقىن اورەك اودون سۈندۈرن،

دوھلىرىن جرس، چوبانلارپىن نغمه سى.

شعر نه دير، شاعر بىلمەين بىر سرّ دير،

اوندا اۇلان اھتراز باشقا بىر عالم كىمى.^{٤٦}

ساھر شعرىنى خلقىنە يازىر، اونا گۆرە دە دىلى سادە، سادەلىكىدە
چوخ گوجلو، آنلاشىلان گۆزەل بىر دىلدىر، اونون شعرلىيندە ياراماز
تشبيھلەر، استعارەلەرن خبر يۇخدۇر. اما باجاردىغى قدر گۆزەل تصویرلر
يارادىر. اثر ائديجى، ياراتما قدرتىنە مالك اۇلان گوجلو بدىعى ھنرلەر
خلق ائدىر، آنلايىش اوپادىر و شعرىت داشىپير.

ساھر شعرىنى ياشاماغا، ياشايىش اوچۇن قوشموشدور. اونون
شعرلىرى ھله دە انسانلارپىن دوزگون ايستكلىرىنى چىغىریر. ھله دە
دردلرىميىز ساھر دىلينىن اشىيدىمەلى دير:

بىزە ياد كابوسى باخ، كۈلگە سالىب،

بو اۋلۇمدۇر بو اۋلۇم كۈلكلەسى دير.

ياد دىلى اولسادا خوش سىلى، يئنە،

^{٤٦} حبىب ساھر، كۈشىن، ۱۳۴۳، ص ۱۳۵.

بِيرْجَه اَربَاب سَسَى، جَلَاد سَسَى دَيرَ.

***

خَانَلِيقِين باخْمَا دُونُو قِيرْمِيزِي دَيرَ،

او بُويَا، ائل اوْبانِين آل قَانِي دَيرَ.

او بِيزِيم وارلِيغِيمِيز لَا دَؤْبُوشِرَ،

او بِيزِيم شُعْرِيْمِيزِين دُوشَمَانِي دَيرَ.^{٤٧}

ساهر جوان ايكن شعره اوز گتيرير، ايلكين شعرلرى فارسيجا ديلينده يازير، حقيقي بير شاعر اولماق ايسته ييردى، رومانتيك و حساس، اينجه دويغولو شاعر اولوردو، اما زمانهنين آجي لاري، خلقين آجيناجاقلى ياشايىشى، اونو تئز خلقه دؤنده ردى، سبب اولدو شعرى برج عاج دان يئره ائندىريپ، زманا ايستكلىرى اساسىندا خلق ديلينه ياخينلاشدىرسين. حبيب ساهر ده رومانتيك روحىيە چوخ گوجلو ايدى. اما جامعهنىن ايستكلىرى و شاعرين اوز شخصيتى رومانتيكانين ايكتىنجى درجه ده اوتورماغانينا سبب اولدو. آنجاق رومانتيكانى آتمادى، شاعر اولان بونو آتا بىلمىز. بلکه مبارزه ده اونو بير چاشنى ائدهرك شعرىنه قاتير. بونودا اينانيركى دوزگون بير شعر

^{٤٧} سحر ايشيقلانير، همان، ص ٧٦.

تىكچە سئوگى، سئودا، طبىعت، روحون اينجەلىكلىرىنى آچماقلار قالا بىلمىز. حىبب ساھرىن ده شعرىنىن اعجازى ھمىن بورادادىرىكى رومانىيکايىا و فالى قالاراق، اجتماعى دردلىرى چوخ گۆزەل و شاعرانە بىر يۈل ايلە آچىقلامىشىدیر. شعرىنىن اصىل خطى اۋلان ايمانلاربن ظلمتىن قورتولاجاغى، اونون ياراتىيغى بىدىعى سمبىلاردان آسىلى دىر، گۈنىش، اود بو قورتولاجاغا سمبىل كىمى بۆللو - بۆللو ايشلەنيلir.
نۇمنە اولاراق باخىن بوشۇره:

ساري گۈن، سۈننمە بىر آن داغلارپن آردىندا آمان،
منى هجران اودونا ياخما، قارانلىق گىچە دە!
قوىما ظلمتىلە دوغان مەخت و غم خاطرە مى،
قانلىللرلە سىخىب، قەرىلە آزىزدە ائده!

***

يا افقدان او زاغا گىتمە، اىشىق سال ائۋىمە،
آينالار اىچرە گۈن آچسىن او فسوڭكار رنگىن.
يادا ساللا ساچىنى چك منى بورج اىچرە گۆزەل،
زىندانىم بىر قويو دور، چوخ دا قارانلىق ودرىن.^{٤٨}

دوغرودان دا حبیب ساهر شعرینده گونش و اوز بؤیوک معنالار
داشییر، بیر عدّه اونو اوپرست يا گونپرست دئمه یینه حقلی
اولما لار بنا امکان يارادیر، باخین بو شعره:

يوردموز، اوز يوردو، گونوموز اودلو
حياتيميز قانلا، آتشله دولو
قاندا اوز اولما زسا قيزيشماز اوره ک
گونش ياندير مازسا، آچيلماز چيچك.^{۴۹}

حبیب ساهرين شعر دُنیاسينا گيرمك چتىن دير، آدامين بۇغولماق
احتمالى چۈخدور. ائلە اۇنا گئرە دە نېچە - نېچە بۈلۈملەدە بو ايشى
گئرمك ايستەيىرم. اونون شعرلىرىنده رومانتيكا آيرى بير زادىر، ايشە
آپاردىغى تىشىيەلر، استعارەلر، عبارتلار داھا آيرى. او خوجو آشاغىداكى
شعرلىرى او خويياندا، دىلى سوسور، ساكتجه سىنه دوشونمە يە دالىر،
آخى هله حىرتىن چىخما بىلمە بىر:

گونش باتاندا، او زاقدان ائشىتىد يىگىن سىسلر،
او قوملو چۈلدە گىز يئل لىرين حزىن سسى دير.

---

^{۴۹} همان، ص ۱۱۱.

ائشىتىدىگىن آرازىن آل اىشېقلاربلا آخان،

گوموشلو دالغالارپن گورلايان درين سىسى دير،

گۇئنلەدە گىزلى قالان اسکى غىلرىن سىسى دير.^{٥٠}

ساھرىن شعرىنىن هاراسىندان دانىشاق؟! اوندا اۋلان موسىقى، سىسلرىن بىر لىشمەسى، وزن، عروض، هجا و ... نهایت اۇتون موسىقىسى فولكلور موسىقىمىز، دانىشىغى آذربايجان خلقىنىن، پاك اورەكلى انسانلارپىن دانىشىدىغى سۆزلىر و ساھرىن شىرىت داشىيان شاعرانە گوجودور. ساھرىن شىرعلىرى بوتون انسانلار و بشرىتە خطاب اولموشدور. زمان و مکان تانيمماير، دُنيانين بوتون زەمتکش كوتىلەرىن دانشىر و خطاب ائدىر، اونلاراڭى دُنيانين زەمتىن چكىب، قىصرلى ياردىدىرلار، قالىلار توخويوبلار و ... .

شعر، ساھرىن بوتون ياشايىشىنى دۈلدۈرموشدو. او شعرە وورغۇن، گۆنשە وورغۇن، ايشىغا و ورلەمۈشدور. بوتون ياشايىشى شىرعلى دولەمۈشدور، ياشايىشى شعر ايدى و شىرعلى انسانىن ان سئويملى خىلىتلىرىنى اوزوندە داشىيردى.

ساهرین الهام قایناغى^{۵۱}

اينجه رو حلو، درين دويغولو، گئنيش فكرلى بير شاعر، شاعرليك
دُنياسينا آديم قويمادان اونجه اوئيرهنىب، تجربهler آلىپ و نهايىتده
شاعر اولموشدور. شاعرليك ننه قارنىندان گئيرمهلى دئيليدىركى!
حبيب ساهرى شاعر اىدهن، اونون قانينداكى شاعرليك
استعداديندان علاوه طبيعتىن گۆزەللىگى، وطنيميزين طالعى،
خلاقيميزين ايستكىلرى جامعه ميزين فاجعهلى اولموشدور. ساهرين
حساس روحۇ دەگىلى انسانلاردان تأثير آلىپ، شخصىتى
كامل لهشىرىدى، او جملەدن معلمى اولان تقى رفعت، سۇنزا ۱۳۲۴ و
۱۳۲۵ ايللىيندە ملى حکومت آزادىلغى اساسىندا قوروغان شاعرلر
مجلسى، سۇنرا لار جلال ساهىر كىمى بؤيۈك شخصىتىن وورغۇنو
اولماق اونون شاعرليك استعدادينى يېتىرىپ، گلهجك اۇچۇن تربىت
ائىدىر. ساهىر اوز بىوگرافى سيندا تقى رفعتىن ايلك گۇرۇشونو بئله
يازىر: «بىرگون سحر، گنج بىر معلم چوخ گۆزەل و ياراشىقلى قارا
پالتار اگىنинدە و رنگلى فوكول بويىنوندا «جوان توركىلر» بئركى ايله
بىزىيم صىنيفە وارد اولدو، او، مىرزاتقىخان رفعت ايدى. عثمانلى

^{۵۱} بهار زنجان درگى سى، شماره ۱۳۸۹، ۱۳۸۳.

ديارىندا تحصىل آلماش، فرانسيز دىلى و ادبىاتى معلمى ايدى»^{٥٢}. دوغروسو بودوركى ساهر تقى رفعتىن رفتارىنى، اخلاقينا و گئدىشاتىنا وورولور، اوندان فرانسيز دىلى يانىندا شاعرلىكىدە اوپىرهنىر. تقى رفعت شىخ محمد خيابانى نين «تجدد» آدلى درگىسىنى دولاندىرىپ و اورادا فارسجا ايلك سربىست شاعرلرى چاپ ائتدىرىپ و اوزو ان گۆزەل نمونه لەر وئرير.

ايكنىجى معلم حبيب ساهره تورك شاعرلرى اولموشدور. او جملەدن نامق كمال، توفيق فكرت، ناظم حكمت، سليمان نظيف و نهايىت جلال ساهر اثرلىينى بۇللو- بۇللو اوخوپوب، دويوب، اونلاردان الهام آلاراق شاعرلىينى اونلاربىن دىلىنە ياخىنلايدىپ دىر. بو ياخىنلىق او قدر اولموشدوركى حتا جلال ساهرين آدینى اوزۇنە سئچمىش و اوزۇنۇ ساهر آلاتدىرىمىشدىر.

تبريزين ادبى دورمو ساهرين ياردېجىلپېغىندا بؤيوڭ تأثير بوراخمىش، او جملەدن تبريزىدە گۈرۈشدوپو بالاش آذر اوغلو، جعفر خندان و عثمان سارى وللى ساهرين استعدادلى و درين دوشونجەلى بىر شاعر اولدوغونو گۈرەرك اونو يازىپ- ياراتماغا هوسلىنىرىپىرلر و

^{٥٣} م. كريمى، ساهيرين شعر پنجرەسى، پىك آذر، نمرە ١٢، اسفند ١٣٨٢، ص ٤١.

آياغى مختلف درگى لره آچىلىر و نئچە- نئچە درگى لر فارسجادان
علاوه اوز آنادىلىيندە شعرلرىنى يايير.

آنچاق حىبىپ ساھرىن بؤيۈك بىر الهام قايناغى اونون قوينوندا بىر
عُمر ياشادىغى وطندىرىكى اونون گۆزەل و مەھربان طبىعتىندىن مىت
اولوب، قوشلاربلا اوچوب، سولاربلا آخىب، تارلا لاربلا دالغانىپ و
عشقىن سۆنمز رنگىنى آلاراق اوز شعرلرىنىن اىپك پردهلىنە
بويالا مىشىدىر. طبىعت قوينوندا ياشاييان بىر شاعر صاف اوئرەكلى پاك
قلبلى، اينجە دويغولو انسانلارپ، وطنداشلارپ اونودا بىلرمى؟
ساھرىن بو گۆزەللىكىه وورغۇنلۇغۇ طبىعت گۆزەللىكى ايلە انسان
گۆزەللىكلىرى اولموشدور. ساھرىن طبىعتە وورولماسىنى آشاغىداكى
شعردە گۈرۈرۈك:

من مىت اىكىن تارلا لاردان دوياردىم،
بوچە كلرىن عاشقانە نغمەسىن.

ائشىدەردىم ھم دە ياشىل درەدن،
مئشەلردىن آخىب گىئەن سو سىسىن.

ھمىن شعردە، بونلارپن آردىجى بىلە يازىر:

من مىت اىكىن او دلبىرىن سىسىنە،

اڭلېمېزىن اۇرەك سىزىسى ٥٩

شىرىن مرمۇز درىن سىسىن دوياردىم.
او ياتار كن عشقىن سۇئىنر رنگلى له،
شىرىن اىپك پردهلىن بوياردىم.

- لىرىك شعرلر

ساھرىن طېيىتىن آلدىغى الھاملار تۆكۈمىزدىر. شاعر
يارادېجىلىغىنىن ايلك دۇۋەرلەرىندە تىكىجە طېيىت وورغۇنو اولمۇش،
طېيىتە عاشقانە شعرلر قوشۇمۇش، يَاواش - يَاواش بۇ سئوگى ۵
خالق دا يېرىنى تاپمىشىدىر. باخىن:

اوشاقلېقدا قارا يئرە سوروندوم،
جوانلىقدا دردەغمە بوروندوم،
أۇقىلەدەسىنېق آى تك گۇرۇندوم،
کور دوستاندا كاك مىرزالىق ائىلەدىم،
استانبولدا بختىارلىق دىلەدىم.

- كۆشىن

اۆز ترجمە حالىندان آلدىغىمېز شعرلرده اۇنون الھام قايناقلارپلا
تانيش اولوروق. البتىدە طېيىتە يازدىغى گۈزەل شعرلىرىنى
آچىقلایجايىق. ايندى الھام قايناقلارپىنى آراشدىرمادا، شاعرىن وطنىنىه

وورقونلوغو، ائل سئوگىسى، دىل حىرىتى بوتۇن جانىنى بورومەسى
گۈرۈرۈك. او، ھمىشە خلقينه خطاب آزادلىق دىلەپىر، اۇنلارپى آزادلىغا
چاغىرپىر، بو آزادلىق مبارزە يە قاتىلمادان آپرى يېلۇ يۇخدۇر، ائلە اونا
گۈرەدە ۱۳۲۴ دە ملى حکومت قورولمادا، شاعر خلقينه، اۋەللەلىك لە
ايکى قات داها محرومىت چكىن قادىنلارا، آنالار او باجىلار اوز توپوب
يازىر:

آى قادىنلار، آنالار، بىر جە آجىن پىنجرەنى
صبح آچىلماقدادى صبحون يئلى داغلاردان اسىر.

- سحر ايشيقلانىر

ساھرىن شعرىندە ئىليمىزىن حىرتىلە بورۇنۇش، حىرتىلە عمر
كىچىدىمىش، ايکى قات فشار آلتىندا ازىلن خانىملار، شاعرىن
مخاطبى اولورلار، نە قىدەر محبت، نە قدر الفتىلە قىز- گلىن لە
تۇخۇنور، اوخوجۇ بونلارپى اوخوياندا بئلە اينانىرىكى قىز- گلىن لە
ائىليمىزدە خوشبختلىك دويارسالار، ئىليمىز باشدان دىبە بختىار
اولاچاق. اونا گۈرە دە ساھر كىندى قىزلاپى، آشاغى صىنفىن
قىزلاپنى نظردە توتور. بىر يېردى يازىر:

تومان تومان اوستە گىيەن قىز گلىن،

عشوهایله گندىر بولاق باشىنا،
تازا گىرمىش اون دئىرد - اون بىش ياشىندا...

سانكى بو فرحله دانىشماق چوخ اوزون چكمىر و كرخانالاردا آجى
روزگار كىچىرەن قىزلار، فرش توخويان قىزلار ساھرىن يادىندا
چىخمايىر:

اوجوب رنگىن قىزىم، سىسىن كاللاشىب،
كۈلگەلەنib گۆزەل آلا گۈزلىرىن.
چىخ گۈنشه فارانلىقدىر كرخانا،
اوzaقلاردان اشىيتىمىرم سۈزلىرىن.

- لىرىك شعرلر

قوى هلە بونلار كىداردا قالسىن؛ انسان سئوھرلىك حىبب ساھر
شعرىنىن ان مهم موضوعو، چىلخا مفهومو، بوتون ماياسىدىر. ساھر
بوتون انسانلارى سئدىكىدە، اوز ائىلىنى دە باغرىنا باسىر، همىن ائل
سئوھرلىك، انسان سئوھرلىك اونو انسان حاقلارپىندان مدافعه ائتمك
اوچۇن ظالىملىك، ظىملە مبارزە يە چكىپ آپارىر. بىر طبىعت سئوھر،
رومانتىك شاعر، ائلە بىر دؤيوش مىدانىنا گىرىر، ائلە مبارزە مىدانى
آچىركى داها بىز رومانتىك بىر صحنهلىرى اونودوب الى قىلىنچلى،

دیلى كىرىلى، اورهىي قىزغىن دولو، سارسىلماز بىر مقاومت كىشىسى، دئيوشچوسو ايله اۆز- اۆزه گلىرىك. دوز دور ساھر درىن دوشونجەلى، حساس و اينجه دويغۇلو، طبىعته وورولۇش، انسان سئوهەر، اورهىي نازك بىر شاعردىر آنجاق عىنى حالدا حقىقت گۈزوپەلە حىاتا باخان، انسان سعادتلىرىنى گۈپىلدە يوخ؛ يېئىلدە آختاران، حىاتى بوتون آجيلى - شىرىنلى آنلارپلا دوييان بىر شاعر اولمۇشدور كى وار وجودو ايله مبارزەنин گەكلەيگىنى دوشۇنوب، اوندان قاچمامىش و اوخوجولاربنا بو مبارزە دە غلبە چالدىقلارپا اۆچۈن يېل گۆستەرمىشدىر. بو مبارزە يېللارپنى گۆستەرمەدە، يئنە دە شاعرانە و دوشونجە يە يۈنلەين بىر يېللو گۈرۈرۈك . ساھر حىاتىن تۈز باسمىش آينالارپنى سىلمىك اىستەبىر، خلقى دعوت ائدىر: حىاتىن تۈز - تورپاغىن سىلەرگ، حقىقتلەرى آيدىنجا گۈرمىك اۆچۈن كتاب اوخوسۇنلار، گئرچەكلەرى تاپسینلار و بو يېلدا دورمادان ايرەلى گەتسىنلە:

ملانكولو زنجىرى قىر،
پرده آردى يۇخدور بىر سر.
آج كتابى هر شىئىنى بىل،
آينالاردان توزلارپى سىل!

ساهر اۆز ائى نىن دىلى باغلى لىيغىنى، اسىر اۇلدۇغۇنو بىلىر، آنلاپىر و
اۇزۇنۇ شاعر بىلدىكىدە، بىلە بىر ائلە باغلاپىر و سىن قۇوزاپىر كى:

هامى آزادە ائلين شاعرى وار
من اسىر ائللرین آه شاعرى يەم.

بىرداها نكتە بوردا آرتىرمالى كى ساهر ظلمە قارشى اليىنە تفنگ
آلمادى، اما اليىنە تفنگ آلان وطن اۇغۇللاپىنى باغرىنا باسيب ھر
بىرى پە- پە اولوب سولدوقدا، شاعرين اورەبى پېپەر اولوردو، فريدون
ابراهيمى اعدام اۇلاندا شاعرين اورەبى سىزايىر، اوختايى اعدام اۇلان
گئچەنин اۇرەك دويونتوسو، ساهرين شعريندە دؤيونور. شاھا قارشى
دايانان گنجلىرىن بىرپەر فدا اۇلدوقلارى شاعرى دىلە گتىپەر و
اۇنلارپەن خلق اليىنەن چىخدىقلارى شاعرى ائلە آغاڭاتمىشدى، ائلە
سىزدىرىمىشدى كى شاعرين شعرلى دە سىزايىر، قان آغلابىر. تكجه
بو ايکى دوشونجەلى دؤيوشچوپە حصر ائتىگى شعرلى نظردن
كىچەرنەدە، ساهرين اۇرەك سىزىسىنى آنېرىق.

ساهرين اساس شعر قایناغى ائل سئورلىك، انسان سئورلىك و
وطن سئورلىك دىر. بونلارپەن يۈلۈندا دؤيوشە چىخىپ، اليىنە كى
قىلمى بىر سونگوپە، بىر قلىينجا چئوپىرلەپ دوشمان اورەبىنى يارىر،

دوستلارپنا کمک دورور، اونلارا اوړه ک وئير. ساهرين بو قلمى
قېلينجدن کسرلى، ايتى و ائتكى لى دير.
اسىر ائللىرىن شاعرى، خلقى نين کدھرلى خاطرهلىينى واراقلايىر،
اونلارى يادا سالماقلاب مبارزه يۈللارپن گۈستىرمە يە چالىشىر:

کدرلى خاطرهلى دير
كتاب - كتاب قالانىب
باغىم خزان افلاراق
يوردى - يووامىم، ائوييم قالانىب.^{٥٣}

شاهين - شيطانىن قارا قانادلارپىن کۈلگەسى يوردو موز اوسته
سرىلەمىسى شاعرىن شعرلىيندە آچىقلانىر:

اولۇم آچمىشىدى قاناد
ايلىسىن دير او مكان
اوردا هر شئىدى يالان.^{٥٤}

^{٥٣} سحر ايشيقلانىر، همان، ص ٥١.

^{٥٤} دكتور رؤيا زارع، ساهر، ساحر نور و رنگ، پىك آذر، نمره ١٢، ١٣٨٠، ص ٢٩.

ساھر بىر لحظەدە اوسلۇن اولكەنин اوستونە قارا كۈلگە سالان
شاھين جنایتلىرىنە گۆز يوممايىر و اعتناسىز قالا بىلمە بىر:

گىچە قوشلارى باخ
آغاجا قونور
دار آغاچىنا
قوشلار قاناد چالىر
نسىم قانادلانىر
كۈلگە كىمى بىرشئى داردان آسلامىر.^{٥٥}

ساھرىنى قىلىنجى قلم دىر، او مبارزەدن غلبە يۈللاربىنى آچىقلابىر،
شاعرانە دويغۇ ايلە انسانلاربىن اۆرەكلىرىنى اويادىر، اۇنلاردا دوشمنە
قارشى نفترت، ائىنە سارى محبت يارادىر؛ شاعرين بو وظيفەسىنى
اٹلە شاعر باجارا بىلر؛ بىر طرفدن انسانلىق، محبت، پاك دويغۇ
گۆزەللىكلىرى وورغۇنو اولماق، اوپىرى طرفدن بو گۆزەللىكلىرى دويان
حساس انسانلاربىن پىسلىكلىرە، ظلمتە، ظلمە قارشى مبارزەسى!
ساھر بىر آن اومودونو گلەجىكىن، ايشقلى و گۇنشلى صاباحلاردان
كىسمە بىر، هىسى داخمالاردا دا آنايوردونون آيدىن گلەجە يىنە اينانىر،

اسیر ائللرین بو تئزیکدە زنجىرلىرى قىرىپ آزاد اولدوقلارنى دئىير.
وطنه خوش گۈنلر آرزيلايىر:

ساوالانىن اتەيىندە،
ای لالەلى ياشىل اۇلکە،
دېلردىم کى -
اوياندىرار حقىن سسى،
شاه اسماعىل اۋلادىنى.
دئىهەردىم کى:
چاى آخدىقجا، يئل اسدىكچە،
زىمتىكشلر امەيىلە، «پالىقلى» نىن،
كىنارىندا -
تىكىلە جىڭ آغ مرمردن، قرانىت دن،
باغ - باغچالى تازا يوردلار،
تازا شهر.^{٥٦}

---

^{٥٦} حبىب ساهر، لىرىك شعرلە، ص ۱۷.

ساھەر اومود شاعرى دىر و گلهجگە ايناملا باخىر و ائللەيمىزىن آل
گۆنشنلى فضادا ياشاياجاغينا قطعى صورتده اينانير و شاھلىق
دؤورەسىنىن قارا ظلمتلىرىنىن داغىلماسىنى قطعىتلە اعلان ائدىر:

بىرگۈن گلر، امىنمن من،
ائللەر گۈرەر بىر حقيقى يىنى گۆنۈ،
يىنى گۆنۈ، قىزىل گۆنۈ،
بايرام توتار بىزىم ائللەر،
گونش دوغار، ايشىق ساچار.^{٥٧}

ساھەر اولكەنин ان قارانلىق گۆنلەرنىدە يىنەدە اومودونو كىسمەميش،
گنج مبارزىلر هرگۈن دارا چكىلىدىگى گۆنلر اينانىرىدى كى بو تۈكۈن
قانلار يئرده قالمايسىپ، بىرمشىل اۇلوب، قارانلىقلارى يوزاجاقدىر.
گىچ لرىن فدا اولماسى خلقىن آزادلىق ارادەسىنى گۈستەرىر:

گل آچ قارا لچەيىن، اى آنا، وطن، ائللەر،
حاضرلاشىر توى اىدە قورتولوش زمانى اوچۇن.^{٥٨}

^{٥٧} همان، ص ٢٩.

^{٥٨} همان، ص ٧٦.

بو شعرى ساھر ۱۳۵۳ ايلينده دئميش، ائله بير زمانداكى شعار وئەن شاعرلر سوسوموشدولار، اوزلىرىنى ساتمىشىدىلار؛ اما ساھر خلقينه اينانان، گله جەبى دوزگون آنان بير شاعر ديركى غلبهنى، آزادىيغى خلقين حقى بىلىر. ايکى آى انقلابدان قاباق (۵۷ اينجى ايليندى آيىندا) «سحر ايشيقلانىر» مژدهسىنى وئىرير:

سحر ايشيقلانىر، آچ پردهنى گۆزەل بير آن
قارانلىغا آلىشان گۆزلىرىم ايشيقلانسىن
بىر آز اوذاقلارا گۆردىك، كى داغلار آردىندان
آزادىيغىن شقىيندە، قىزىل گۈنش يانسىن.^{٥٩}

---

^{٥٩} سحر ايشيقلانىر، همان، ص ٣.

حبيب ساهر، دؤيوشكن بير شاعر

علامه حبيب ساهر، آذربايجان چاغداش ادبياتىنин اعجاز كار شاعرى دير. او ليريكانىن زىروهسىنده دايانتان شعر پريسينى باغرينا باساراق، رومانتيك بير شاعر دير؛ گۆزەللىكلىرى، طبىعتى، بوتون وارلىق گۆزەللىكلىرىنى شاعرانه بير دويغو ايله تصویرە چكەرك، بئله نظرە گلىرىكى بئله بير شاعر اجتماعى- سياسى دوروملايدان اوزاق گەرن بير شاعر اولمالى دير؛ اما ترسينه بوتون چاغداش شاعرلىمېز اورتاسىندا، بلکى اوندان سياسى، اوندان اجتماعية بير شاعريمىز اولمادىغى ادعاسى يئرسىز اولماسىن. حبيب ساهر دوزگون بير دؤيوشكن شاعر دير. ساهر يوردو موزون ان بوغونتولو و سيخىنتىلى بير دورومو زمانىندا، مبارزىلدن مدافعە ائدەرك اونلارپىن يوللاپنى يىشېقلاتىغا جان آتمىشدىر. هانسى مبارز شاه قارشىسىنا دايانيپ جانبىن قربان ائديب حبيب ساهرين شعرىنده بير اولمز قهرمانا چئورىلىپىدىر.

سحر ايشېقلانىر شعر دفترىنده، ايلك شعرىن عنوانى اى «آنا وطن» دير. شاعر بو شعرىنده «بابك» لره اشارە ائدەرك اوزون زمان خليفەلرلە دؤيوشمهسىنى خاطرلاداراق، اونون اوغوللارىدا خسرو لارا

باش ایمه‌دیک‌لرینی سویله‌مەبی او نودما بیر. آنا وطنە خطاب بئله
سویلور:

گون رنگى ساچلاربىن، داغىييق ياشلى گۈزلىن،
سن آغلاما، بەھار بولۇتو آغلاسىن، بىراخ!
مشرقىدە تۈز توتىبىدى گۈنۇ، غربە دون آنا!
بىر باخ قىزىل شفق قىرارىب ياندىرىرىپ چىراق.
دور آچ قارا لېچەگىن، ساخلاما عزا،
گوللو، اپىكلى اوپىھەگى نىن موسمى گلىر.
كىچمىشىدى آيرېلىق گئجهسى، دان ايشيقلانىر
بىر بادە و ئىركى آب حياتىن قدحە دىر.

حىب ساھر بۇ شعرى ۵۷ اينجى ايلين آذر آيىندا سویلە بىرسە،
۱۳۲۴ اينجى ايلدە «قصە شاھانە» شعرى ده بوندان آشاغى
انمە مىشىدىر. ساھر جسارتلە سویلور:

قوچامان مملكتە وارت اۋلان آل كيان،
خلقى تاراج ائلە بىر كن او اوتانمازدى بىر آن.

^{۶۰} سحر ايشيقلانىر، همان، ص ۱۲۸.

^{۶۱} همان، ص ۷۸.

ساھر بۇ شعرىندە تېرىز خلقىنە ياپىلان آجى تھەمتلىرى آچىقلايىر و
خلقىمىزىن غىرتلى چىخىشلاربىنى و مىدانە قىاملاربىنى گۆستەرىر.
بۇنو گۆسترمك شاعرىن جسارت و دؤيوشكىن روحونو گۆسترمىدىن
علاوه نه اولاپىلىرى؟

يئە ۱۳۵۰ ايلىندە «قووالا دوشمانلارى» سۆيىلەين شاعر، خلقىنە
اوز چئورىپ اونا يۈل گۆستەرىر. «بىر اردىيل لى شاعرە» عنوانلى
شعرىندە بوسۇپىلتى يە نە دئمك؟

زنجىرى قىراسىرلىرىن آياغىندان!
قوى آنالار قره لچك اولماسىنلار،
گولدن اينجە قىز گلىن لر سولماسىنلار.^{٦٢}

بو شعرىن يازىلما تارىخى ۱۳۴۷ ايلى دىر. «يوردماھىسى»
شعرىندە يئە شاعرىن سۆزو بودور:

يئتەر زندان، يئتەر زنجىر
زندانى يىخ! زنجىرى قىر!^{٦٣}

^{٦٢} سحر ايشيقلانير، همان، ص ٤١.

^{٦٣} همان، ص ٢٩.

ساهر خلق قهرمانلارپنا درین بیر محبت بسله‌بیر، بو قهرمانلار تکجه کئچمیش تاریخیمیزدە اولمامیشلار، بو گونون بابکلری، کوراوغلولار و نبیلری واردیر. بونلار قیلینج یتینه اللرینه قلم آمیشلار و قلملری قیلینجدان کسرلی دیر. بونلارین بیری صمد بهرنگی دیر. ساهر «آرازا قربانلیق» شعرینی صمده حصر ائتمیش و صمدين ظلمه و ظلمتلە دؤیوشونو آچیقلامیشدير و اوز بسله‌دیگی حرمت و احترامی اوغا نسبت گۆستریشیدیر.^{۶۴} علیرضا نابدل آذربایجانین داها بیر دؤیوشکن انقلابچی شاعری «اوختای» تخلصو ایله ساهرين شعریندە جانلانیر.^{۶۵} اوختایدان «ایشپق» آدلی چاغداش شعریمیزین زیروهسی اولان انقلاب شعری الیمیزدەدیر و اونون اوندولماز فداکارلیغى و بؤیوک جسارتى تکجه ایران خلقی اوچۇن يوخ، بلکه بوتون دُنيا خلقلاپنە قهرمانلیق اورنه بى اولموشدور. سۇنرا آذربایجان داها گنج دؤیوشکن قهرمانلاربندان سایيلان، «فریدون ابراهیمی» ساهرين آیرى بیر شعرینى اوزۇنە حصر ائتمیشدير. بو

^{۶۴} سحر ایشیقلانیر، همان، ص ۳۷.^{۶۵} همان، ص ۴۲.

اڭلېمېزىن اۆرەك سىزىسى ٧٣ ٦٦

شىعرلەدە ساھرىن دؤيوشكەن روحۇ جانلانىر و ئالىملىر قارشى نفترتىنى
گۈستەرير.

شاعرین حاققىندا يازېلان اثرلر

شىھەسىز حبىب ساھر چاغداش ادبياتپەمىزىن ان دەگىرىلى شاعرى، شاعرانە روحا صاحب اۋلان مكتېچى شاعرىمېزدىر. اوئونون ھر شعرىنин روھوندە بىر درىن دويغولو و مفکورەلى شاعرین ھنرى ياتېبدىر. گۈزەل مضمۇنلار، درىن دۇشۇنجه، شاعرانە دىل، ادبى صنعتلر اوئونون ھر بىر شعرىنده جانلى بىر صورتىدە گۆز اوئۇندەدىر. آنجاق بونلارىن ھامېسىنى بىلەرك، بىر حقىقتى اوونۇماق اۋلماز و بو حقىقت دە بودور كى حبىب ساھر دەگىھرى قىدەر تانپىنمايىپ وھلەدە كى وار، تكىجە عادى خلقىمېز يۇخ، بلکە شاعىلرىمېز دە اوئۇ تانپىرلار. بونوندا اصل نە دنى شاه رژىمىنىن بوغۇنتو و سېخىتتى لارپىنان آسېلى دېر. حبىب ساھر ائلە بىر دؤوراندا يازدىقلاربنا يايىملاما امکانى تاپماياراق، صاندېغا يېغىب و انقلابدان سۇنرا يايىلما امکانى اولدو. آنجاق اولكەمېزىن انقلاب ھاواسىندا، ساھرین شعرلىرى اللردى گىزىر، دوداقلاردا اوخۇنور و اۆرەكلىرىدە يېر سالپى. آز بىر زماندا چاغداش شعرىمېزىن دادپنى آنلايانلار حبىب

ساهرين شعرلىنىي ايچىرلر و تشنە اۆرە كلىرىنده اۇنا يئر آچېرلار. تأسىفلار اۇلسون كى بىر سپرا اجتماعى سىياسى شرایطىن آغېرلاشماسى، ۶۰ جى اىللرده سارسېلمايان شاعرى سارسېدېر. اۇنون شاعر روحۇ داها بو دورومو تحمل ائدە بىلمىر و نهايت جانپىءى الدن وئرير.

يۆزلىر تاسف كى هله اۇنون بوتۇو اثرلىرى بىر يئرده توپلانمايپ و كلىياتى يابىلمايپىدېر. بئله اۇلاراق ايندى اۇنون ماراقلى لارى گۆنۆ- گۆندن چۈخالېر و ادبىاتمېز دىرچەلدىكجه حىبب ساهرين شعرلىرى اورتايى چېخېر. دۇغرودور هله اۇنون كۆشىن، سحر ايشقلاڭىر، لىرىك شعرلر، آرزى و قىمبر، حكايى، حتا فارسجا شعر اثرلىرى اولان سايىھە، افسانە، شب، شقايق و اساطير كتابلارى يىنى باشدان چاپ اولمامىش و يىتلرى هله ده بوشدور؛ بونونلا بئله اۇنون بؤيۈك آدپنا ادبى انجمىن لر اىرانپىن باشا باشپىدا يارانپ و دەگىرى شاعرلر يىمىز اۇنون آدى ئەتنىدا ادبى چالىشمالارپىنى گۆجلەدىرىپىرلر. اۇنون عزيزىلەمە قورولتايى ۱۳۸۰ ايليندە تهرانپىن ان بؤيۈك سالۇنۇندا- بهمن فرهنگىرسىزلىدا ئىلە بىر ازدحاملا قورولىرى كى تهراندا بئله بىر مراسىمەن اولماسى ھمىشەلىك بىر خاطرە كىمى ادبى خاطىرلرده قالا جاقدېر. بو قورولتايدا نىچە مىن شعر سئوھىرلر، بۇتۇن آذربايجان

شاعرلرى، يازىچىلارى، موسىقى گروهالارى و شعر ھوسكارلارپلا
تۇپلاپىب و شاعرين حاققىندا گۆزەل آراشدېرمالار، تانپىتېرمالار و
شعر اۋرنكىلرىنى دىنلەيىب، گۆزەل موسىقى ھاولارىن دا ئىشىتىلەر.
بورادا اوخونان مقالەلر سۇنرا پىك آذرىن ۱۲ سايىلىي اۆزەل بىر
مجلەسىنده چاپ اولدو. پىك آذرىن بۇتۇن مطبوعات عمرۇنون، بو
دەگىرى سايىسى ايلە بۇتۇن ادبى تارىخيمىزدە قالارقى بىر اثرە
چئورىلدى و اورادان نەنگ شاعرلەيمىز، ادبىلەيمىز و
آراشدېرېجىلارىمىزىن اثرلىرى يايىلدى.^{٦٦}

بو مجلەدە چاپ اولان مقالەلر، قورولتايда اوخونان مقالەلر ايدى و
блکە ھامېسى دئىيل ايدى. آنچاق بورادا بؤيۈك اديب و
شاعرلەيمىزىن اولان مظفر درفشى، دكتىر صديق، آلاو، حسن
ايلىدىرىم، عزيز محسنى، دكتىر رايىپور، دكتىر زارع، هاشم ترلان،
كريم مشروطەچى (سۈنمز)، عمران صلاحى، ائلدار مغانلىو، ميرھدایت
حصارى، تەھماسبپور، فريدون حصارى و اونلارجا باشقالارىنىن شعر
و مقالەلرى گلمىشدىر.

بو مجلەدن اونجە، اميد زنجان ھفتەلىگى حبىب ساهىر اۆچۈن
اۆزەل بىر يئر آچمېش و چۈخلو سايىلاريندا بو بؤيۈك شاعرلەيمىزىن

^{٦٦} پىك آذىر، سايىپ ۱۲، ۱۳۸۰.

ياشاسىشى و ائىرلىنىن اينجەلەمەسىنە يئر وئرمىشدى. بونلاربن يانپىدا حبىب ساھر اۆچۈن «ياشىل خيال» عنوانى آلتىندا يايپىلانان اۆزەل مجلەسىنин بىرىنچى سايىپ سېنى (۱۳۷۵ ىليندە) اختصاص ^{۶۷} وئرىر.

بو مجلەدە ۳۰ دان آرتىق مقالە و شعر گىدىر و حبىب ساھرين شعرلىرى اينجەلەنەرک تانپىتىپلىپ. بو اۆزەل سايىپدا شاعرىن شاگىدلرى گۆزەل مقالەلر وئرىرلر.

بو سطرلىرىن يازارىي حبىب ساھرىي تانپىتىپلەنگىزلىپ اۆزۈنە بورج بىلەرک بلکە ده ۱۰ دان آرتىق مقالە بو ساحىدە يازىپ و مختلف شهرلرده چېخان درگىلرده يايىماغا چالپىشىپلىپ. او جملەدن نئچە مقالەسىنى تبرىزدىن فجر آذربايجان، ارك، صاحب كىمى درگىلرده چاپ ائتىرىمەبى باجارا بىلەنلىكىنندىر؛ آنجاق زىنگاندا يايپىلانان «بەھار زنجان» هفتەلىكىنندە ده نئچە – نئچە مقالەلرى چاپ ائتىرىمىشىدىر كى بوكتابدا اولان مطبىلار ايىك اۆزىچە او درگىدە چاپ اۇلوب ^{۶۸} و بوگۇن بىر كتاب كىمى اوخوجولاربن الىنه چاتىرى.

^{۶۷} اميد زنجان، ياشىل خيال، نمرە ۱، ۱۳۷۵.

^{۶۸} بەھار زنجان، ۱۳۸۲، مختلف سايىپلار.

تبریزدن چپخان درگی لرین آراسپندا «صاحب» آدلی درگی، بیر ساییسپنی حبیب ساهره وئرمیش، اورادا نئچه ده گیلی مقاله‌لرده چاپ ^{۶۹} اولموشدور.

البته ساهربن اوْلۆمۆنده، کیهان روزنامه‌سی‌دە، دکتر صدیق کیمی شاگردلری طرفیندن بیر اوْزەل صحيفه‌لر چىخارېلدى و بورادا شاعرین ياشايىشى ايله برابر نئچه شعرى گۆستەريلىپ و اونون حاققىندا گۆزەل شعرلرده چاپ اوْلموشدو.^{۷۰}

آنچاق آراشدېرىجىلار آراسپندا، حبیب ساهره ده گیلی بير يئر وئرilmىشدىر. گنجىلى صباحى «شعرىمیز زمانلا آددېملاپىر» اثرينده، حبیب ساهرى چاغداش آذربایجان ادبىاتىنېن ذىروھسىنە بىلير و اونون اوْچۇن گۆزەل بير يئر آچپر.^{۷۱}

باشقما تنقىيدچى گنج يازارپىز همت شەبازى، «نقد شعر معاصر آذربایجان»، آدلی اثرينده، مستقل بير بؤاومۇ حبیب ساهره وئرمیش و اونون موقعىتىنى ادبىاتمبىزدا آچقالامىشىدپر.^{۷۲}

^{۶۹} صاحب، تبریز،

^{۷۰} کیهان، ۱۳۶۴.

^{۷۱} گنجىلى صباحى، شعرىمیز زمانلا آددېملاپىر، ۱۳۵۸.

^{۷۲} همت شەبازى، نقد شعر معاصر آذربایجان، تبریز، ۱۳۸۲.

حبيب ساهرين وورغۇنلارپى آراسىندا، ساهر آدلپى ادبى انجمىن قورانلاربىندان اۋلان دكتىر رياضى، شاعرىن حاققىندا گۈزەل مقالەلرى و آراشدېرماڭلارپى اولموش و دەگىرى - علمى چىخىشلارپى اولموشدور.

آنچاق بو ساحىدە ھامىدان اوئنده گىئن پروفېسسور دكتىر صديق دن آد آپاراق لازمىدىر. بؤيۈك ادبييمىز ھله انقلابىدان اوئنجە ساهرين اثرلىرىنى اينجەلەيىپ و گۈزەل اثرى اۋلان «دىدىي از نوآورىھاي حبيب ساهر» پى چاپ اتتىرىمىشدىر. بو اثر ھله ده اوز تازالىغىنى ساخلامېش و يىنى باشدان آچقلاڭاماغا دەگىرىلى بىر اثردىر.^{٧٣}

دكتىر صديق، حبيب ساهرين «آرزى و قمبر» اثرينى ده فارسجا يا چئويرمىش و ھله شاعرىن آنا دىلىنده اۋلان اثرى يايىملاڭامامېشدا،^{٧٤} فارسجا سىنى ماراقلى لارپى نېن الينه چاتىرىمىشدىر.

ايىدى ائل، تكجه اونو اونودمايىپ، بلکى ھر ايل اوونون يارادېچىلىغى نىن دەيەرلىرىنى يىنى دن آراشدىرىپ، تائىنمامىش نكتەلەرە ال تاپىر و گىچەجىكن داها آرتىق باغرىنا باسىر. شاعر ھله دىرىي ايکن آذربايجان شاعرلرى و ضيالي لارپى طرفىنندن دئونە-دئونە

^{٧٣} ح. صديق، دىدىي از نوآورىھاي حبيب ساهر، تهران، ۱۳۵۵.

^{٧٤} حبيب ساهر، آرزى و قمبر، ترجمە: ح. صديق، تهران، مازيار، ۱۳۵۲.

سُویلیب و حرمتینی ده یوکسک سویه ده ساخلامیشدیر. ۱۳۶۰
 اینجی ایله شاعرلر طرفیندن تهراندا اوغورلاما بیر بیغینجاق قوروکلور
 و شاعرلریمیز اونا قوشدوغو شعرلرینی هدیه وئریرلر. بوندان اونجه
 دکتر صدیق ساهره ایکی اثربنی حصر ائتمیشدیر: بیری آرزوی و قمبر
 منظومه سینی فارسجایا چوپیرمیش و بیر اؤن سوئز ایله چاپدان
 بوراخمیشدیر^{۷۵}. بو اثر اوخوجو کوتله‌لری نین آقیشیلا اوز- اوزه
 گلمیشدیر. ایکینجی اثری «دیدی از نوآوری‌های حبیب ساهر»^{۷۶}
 دورکی بورادا ساهربن شعر دُنیاسی، هابلله فارس شعرینده یاراتدیغی
 بدیعی دُنیا و سربست شعرینده بوراخدیغی ائتكی لر، آراشیدیرما قونوسو
 اولموشدور.

اماً شاعرین اولوموندن سونرا دکتر صدیق بن همتی ایله کیهان
 نشریه سینده ۴ صحیفه‌لیک اوزه‌ل سایی ساهره حصر اولونور و اوردادا
 گوژه‌ل مقاله‌لر و شعرلر گئدیر^{۷۷}. اميد زنجان درگی‌لرین تورکجه
 صحیفه‌لری مسئولو- اولان بو سطرلر بازاری- ۱۳۷۶ اینجی ایلين

^{۷۵} حبیب ساهر، آرزوی و قمبر، ترجمه‌ی ح. صدیق، تهران، ۱۳۵.

^{۷۶} ح. صدیق، دیدی از نوآوری‌های حبیب ساهر، تهران،

^{۷۷} روزنامه کیهان، شماره ، ویژه نامه حبیب ساهر.

بەھمن آيىندا و «ياشىل خىال»^{٧٨} عنوانى آلتىندا بىر اۇزەل سايى بوراخىر. بورادا حسن ايلدىرىيم جنابلارنىن ھىتى، اۋەزەلىيكلە ذكر اولۇنمالى دىر. بو سايىدا ھاشم ترلان، حسن ايلدىرىيم، نريمان ناظم، دكتىر صديق، م. قاضى، ئىلدار مغانلى، مرتضى مجدفر، گنجىلى صباجى، قافلاتنى، احمد شايا (آلاو) ائل اوغلو و ... دان شعر و مقالەلر چاپ اولۇموش و ۱۲ صحىفەنى احتوا ائدهن گۈزەل بىر اثر اولۇشىدور.

اما حىبب ساھر حاققىندا اميد زنجان درگىسى ھىمىشە مقالەلرى اولۇشىدور و بو يازارىن مختلف ساحەلرده و مختلف باخىشلارلا ساھەرين شعر دۇنياسىندا توخونۇشىدور. يازارىن آيرىي مقالەلرى آيرى درگىلرده ده اولۇشىدور او جملەدن تبرىزدە بوراخىلان صاحب درگىسىنده چاپ اولۇشىدور. صاحب ۱۳۷۶ اينجى ايلين اسفنىد آيىندا بىر آذربايجان دىل و ادبىياتى نا حصر اولۇموش وېزەنامە بوراخىر. بورادا اوج مقالە س. داغلى، حميد آرغىش و يازاردان چاپ اولۇر و حىبب ساھەرين ياشايىشى ايلە اثرلىرى آراشدىرىلىر.

^{٧٨} ياشىل خىال، وېزەنامە ھفتە نامە اميد زنجان، ۱۳۷۵.

آنجاق حبیب ساهره حصر اولموش ده گلی درگی لرین بیریسی «پیک آذر»‌ی سایماق اولارکی بو سطرلرین یازاری باشچی لیغی آلتیندا ۱۳۸۰ اینجی ایلين اسفند آییندا چاپدان بوراخیر و کتابخانالارا بزه ک اولان بیر درگی اولور. بو اوژهل سایی حقیقتده همن ایلين آذر آییندا گورولتولو بیر اوغورلاما تؤره نیندہ اوخونان مقاله‌لری احتوا اندیر. بو تؤرهن تهراندا فرهنگ‌سرای بهمن‌بن ان بؤیوک سالونوندا قورولور و خلقیمیز مینلرجه ساهرين ماراقلی‌لاري و آذربایجان یازبچیلاری و شاعرلری توپلانمیش و گئرکملی شاعر اوچون طنطنه‌لی بیر مجلسین قورموشدور. بو مراسمین قورانلاری ایچینده ادبی صابر انجمنی و ادبی ساهر انجمنی ده اولموشور. اولمز شاعر اوچون توتولان تؤرهن ده اوندو لماز بیر حادثه کیمی تاریخده قالارقی اولور. شاعر اوچون اوخونان احساسلى شعرلر، علمی مقاله‌لر، ادبی آراشدیرمالار، ساهرين نهقده بونکو یازبچیلار و شاعرلر آراسیندا حُرمتلى اولدوغونو گؤسته‌ریر. شاعرین اوغورلو آغیرلاماسی خاطره‌سی ده ابدی‌لیک بوتون بو مراسمده اشتراك ائده‌تلرین اوره‌ییندە ياشایاجاقدیر. بو آخشم سازلى- سوزلو كئچيريلن دادلى- دوزلو بیر تؤرهن اولدو. ائليمیزین قدر بیلن عالم‌لری، ياشلى‌لاري، گچ‌لری، قادینلاری، كىشى‌لری كۆنۈللو اولاراق بؤیوک شاعریمیز

شىرقىنە بىر يئرە توپلانىب، اؤيرەدىب اؤيرەنەمەيە ماراقلارنى بىلدىرىدىلر.

آخشام ساعت ٤ دن ٤ ساعتلىق اوغورلو خاطرە گىچەسىنەدە حىبب ساھرين خاطرەسىنى شعر، مقالە و موسىقىلە ابدى اولاراق حك ائتدىلر. بەمن فرهنگسراسى او گون ھىجانا گلمبىشىدیر، غېرتلى آذربايچانلى لار ايرانىن باشا باشىندان مغان، اردبىل، ماکى، خوى، تبريز، ارومیه، قوشاقى، زنجان، همدان، كرج، تهران، و... دان حىبب ساھر دئىھەرك بىر سالۇنا توپلاندىلار، صمىمى اۆرەكلىر دؤيونتوسونو بېرىشىرىپ آذربايچان مقاومت تمىيلچىسى اولان شاعرىمىزى ابدى لشىرىمك اوچۇن اۆرەكلىرىنى آچدىلار. بورادا مظفر درفلى، آلاو، رئيس نيا، صديق، تىلان، مجدىف، كاويان، قافلاتلى، صلاحى و يوزلرجه دەيەرلى عالملىرىمىز اۆرەك دويونتوسلرىنى، ائلىمۇزىن اۆرەك سىزىسى اولان حىبب ساھرە تحفه وئرىدىلر و ادبىاتىمىزدا يئنى بىر دۇئوش نقطەسى ياراندى. بورادا اوخونان شعرلر، مقالەلر تارىخىمىزدە ثبت اولماق اوچۇن پىك آذىز درگىسى اورتايىا چىخدى و بىر اۋزەل سايىدا بونلارىنى ھامىسىنى توپلادى.

بیر بالاجا باخیش بو درگی ده، حتا آیری درگی لرده، حبیب ساهر حققیندا یازیلان مقاله‌له آیدینجاسینا گوسته‌ربرکی بو مقاله‌لرین یازبچیلاری حبیب ساهرين اثرلرینی آراشدیرما، تنقیدی باخیشلا يوخ بلکه اونون اثرلرینی تانیتديرماق مقصديله یازميشلار. هله ده حبیب ساهر ياردبچىلىغى باسدىرىيلى قالمىش، هله چوخ آراشديرما جىلاربمىز اونون اثرلرى نين آراشديرما سيندان كنار گزىرلر، چونكى بونلارى آراشديرما يارىم عصردن آرتىق دوراخالاما دۇرۇ آدلانان آذربایجان ادبىياتى نين مهم بير حىطەسىنى آراشديرما معناسىندادير. دوز دوركى دوراخالاما زمانىندا ادبىاتىمىز گئرىلىشمىشىدىر، اما بۇ زماندا حبیب ساهر كىمى نهڭ بير شاعرين پارلاماسى، يئنه بۇ دۇرانىن ادبىاتىنى گۆز اؤنوندە جانلاندىرماغا امكان يارادىر. دوغروسو بودوركى چاغداش ادبىاتىمىز دا آراشديرما چوخ يېتەرسىز دىر، هله آكاديمىك سوپىه ده ادبى آراشديرما بىزىم آرامىزدا يئر آچمامىشىدىر. هر يازبچى اوز امکانى قىدر بير زاوىهدن مسئله‌لە باخمىش و اوزگوجو قىدر اونا توخونموشدور، نهايىتىدە هله علمى آراشديرما لاربىن يئرى بىزىم ايچىمۇزدۇر.

پىك آذرين اوزهل سايىسىنى گۆزدن كېچىرنده، بوتون یازبچىلاربمىزىن شاعره نسبت حرمەتلىرىنى دوياراق، اونونلا و

اڭرلىلە اوزاقدان باخماغا كفایتىلە نىرلىر، سانكى بو موضوعا ياخىنلاشماقдан قورخورلار. بو عالمت گۈستەرىركى حىبب ساھر اۆز زمانەسىنە نسبت قاباقجىل بىر شاعر اولموشدور. قوشدوغو شعرلر ھله ده اىللر، يوز اىللر بوبوگون مسئلەسى اولاچاق و شاعرىمېز گۇن نيازلارپىنا باخاراق يئنى باشدان تانينجاقدىر. ساھرشناسلىق ھله تازا باشلامېش و اونئوندە اوزون و ايشېقلې بىر يېل واردېر.

قایناقلار

۱. حبیب ساهر، کوشن، ۱۳۴۳.
۲. مجله‌ی پیک آذر، حبیب ساهر اوچون اوزه‌ل سایی، نمره ۱۲، اسفند ۱۳۸۰.
۳. حسن ایلدیریم، خزانلار سسلنه‌نیر، پیک آذر، ص ۱۸.
۴. ائلدار موغانلی، بیر سیری حسرتینین چیچک لنمه‌سی، پیک آذر، ص ۴۶.
۵. دکتر صدیق، ساهرین تایسیزیلیغی، پیک آذر، ص ۹.
۶. احمد شایا (آلو)، ساهرین یارادیجیلیغی، پیک آذر، ص ۱۲.
۷. ع. آغ گوئنلی، حبیب ساهرین حیاتی، پیک آذر، ص ۶.
۸. حبیب ساهر، چرافیای خمسه، زنجان، اداره آموزش و پرورش، ۱۳۳۷.
۹. حبیب ساهر، افسانه‌ی شب، تبریز، ۱۳۲۵.
۱۰. حبیب ساهر، سایه‌ها، تبریز، ۱۳۲۴.
۱۱. حبیب ساهر، شقابیق، تبریز، ۱۳۲۲.
۱۲. حبیب ساهر، حکایات و خاطره‌ها، تهران، ۱۳۵۴.
۱۳. حبیب ساهر، اشعار جدید، اردبیل، اردبیل، ۱۳۲۷.
۱۴. حبیب ساهر، خوش‌ها، قزوین، ۱۳۳۲.
۱۵. حبیب ساهر، اساطیر، قزوین، ۱۳۴۵.
۱۶. حبیب ساهر، کتاب شعر، تهران، ۱۳۵۳.
۱۷. حبیب ساهر، کتاب شعر، تهران، ۱۳۵۳.
۱۸. حبیب ساهر، حکایه لر، خاطره‌ها، تهران، ۱۳۵۴.
۱۹. حبیب ساهر، میوه‌ی گس، تهران، ۱۳۵۴.
۲۰. حبیب ساهر، تورک شاعرلرین شعر نمونه‌لری، تهران، ۱۳۵۶.
۲۱. حبیب ساهر، سحر ایشیقلانیر، تهران، ۱۳۵۸.
۲۲. حبیب ساهر، میوه‌ی گس و حکایات و خاطره‌ها، تهران، ۱۳۵۴.

۸۷ ائلیمیزین اوره ک سیزیسی

- .۲۳. بهار زنجان هفته‌لیگی، شماره ۱۳۷، مورخه ۱۳۸۳.
- .۲۴. حبیب ساهر، سحر ایشیقلانیر، تهران، ۱۳۵۸، ص ۱۲۹.
- .۲۵. باهار هفته‌لیگی، شماره ۱۳۸.
- .۲۶. سحر ایشیقلانیر، همان، ص ۷۶.
- .۲۷. بهار زنجان درگی‌سی، شماره ۱۳۹، ۱۳۸۳.
- .۲۸. م.کریمی، ساهیرین شعر پنجه‌رسی، پیک آذر، نمره ۱۲، اسفند ۱۳۸۲.
- .۲۹. ص ۴۱.
- .۳۰. دکتر رؤیا زارع، ساهر، ساحر نور و رنگ، پیک آذر، نمره ۱۲، ۱۳۸۰، ص ۲۹.
- .۳۱. حبیب ساهر، لیریک شعرلر، ص ۱۷.
- .۳۲. سحر ایشیقلانیر، ص ۳.
- .۳۳. پیک آذر، سایی ۱۲، ۱۳۸۰.
- .۳۴. امید زنجان، یاشیل خیال، نمره ۱، ۱۳۷۵.
- .۳۵. بهار زنجان، ۱۳۸۲، مختلف سایپلار.
- .۳۶. گیجعلى صباحی، شعریمیز زمانلا آددبلایر، ۱۳۵۸.
- .۳۷. همت شهبازی، نقد شعر معاصر آذربایجان، تبریز، ۱۳۸۲.
- .۳۸. ح. صدیق، دیدی از نوآوری‌های حبیب ساهر، تهران، ۱۳۵۵.
- .۳۹. حبیب ساهر، آرزی و قمیر، ترجمه: ح. صدیق، تهران، مازیار، ۱۳۵۲.
- .۴۰. یاشیل خیال، ویژه نامه هفتنه نامه امید زنجان، ۱۳۷۵.